# AKABARASAHI-SRINGARADARPANA

PADMASUNDARA

EDITED BY

K. MADHAVA KRISHNA SARMA, M.O.L

*Curator, Anup Sanskrit Library*



ANUP SANSKRIT LIBRARY, BIKANER
1943

# अकबरसाहिशृङ्गारदर्पणः

पद्मसुन्दरविरचितम्

---

अनूपसंस्कृतग्रन्थागारावेक्षकेण
एम्-ओ-एल्-बिरुदभाजा

के. माधवकृष्णशर्मणा
सम्पादितम्



बीकानेर

संवत् २०००

## FOREWORD

The **Akbar Shahi Sringara Darpan** which is the first number of the Ganga Oriental Series, published under the authority of the Government of Bikaner, is a book of more than ordinary interest In the first place it is one of the few books in Sanskrit directly connected with the great Emperor Akbar. Imitating **Prataparudriya** the poet quotes as examples for the theories he propounds, verses of his own composition addressed to Akbar. Secondly the author is a Jain poet, and as the followers of Bhagavan Mahavira form so important and so considerable a section of the subjects of His Highness the Maharaja, this work on rhetoric by a Jain scholar cannot but be of interest

Akbar's interest in Sanskrit literature is well attested by the fact that he had many of the classics of that language translated into Persian It is also well known that among his Ministers and Courtiers were many who were renowned scholars Notable among them were Raja Todar Mal, the great Revenue Minister, whose comprehensive treatise on Dharma Sastra is available in the Anup Sanskrit Library, and Prithwi Raj Rathore (Peethal of Rajput Legend) a Cadet of the Bikaner Royal Family, who, though now known only as a Hindi poet, was also a famous Sanskrit scholar in his day

The association of Jain scholars with Akbar's Court is also of historic significance Yugapradhan Sri Jina Chandra Suri, the famous Jain saint was invited to the Court by the Emperor in 1591 in

pursuance of his policy of learning at first-hand the *principles of the more important religions of the* world. It is clear from the many Jain works dealing with the association between the Emperor and the Sanyasi that Jina Chandra Suri earned the respect of the Emperor and came to have considerable influence with him. The Emperor also honoured him with the title of Yugapradhan After this event Jain scholars *seem to have taken their place in the ranks of poets* and writers from all parts of India who thronged round the Court at Agra and Fatehpur

The work has been carefully edited by the learned Curator Mr K Madhava Krishna Sarma and the Prefatory Note contributed by Dr Kunhan Raja, Honorary Adviser to the Anup Sanskrit Library, undoubtedly enhances the value of the book.

K. M. PANIKKAR

# DEDICATED

### TO

## HIS HIGHNESS THE MAHARAJA

### OF BIKANER

श्रीमद् विक्रमपदभूषणमणे नित्यं प्रजापालने
बद्धानन्दमना स्वकीयविषयेऽनल्पां श्रियं पोषयन् ।
वाग्देवीपरिचर्यया बुधजनान् पूर्वाधिकं मोदयन्
श्रीकण्ठानुगृहीतधीर्विजयतां शार्दूलसिंहो भवान् ॥

## GENERAL CONTENTS

## PREFATORY NOTE

It is a great privilege to have this opportunity of writing a Prefatory Note to the first number in the Ganga Oriental Series published by the Government of His Highness the Maharaja of Bikaner The plan of publishing such a series was first announced from the office of the Prime Minister on the 10th April 1939, after the celebration of the Golden Jubilee of the reign of His late Highness, whose name the series bears The Anupasimhagunavatara was published as a Dedicatory Volume in the series last year In the Introduction to that volume Major K M Panikkar, then Minister of Education in the State, has ably explained how Maharaja Anup Singhji has brought together the wonderful collection of manuscripts, which is now constituted into a library bearing his name Many of the manuscripts were acquired even prior to the time of Maharaja Anup Singhji, but the great bulk of the collection belongs to his days Many of them were transcribed for him and belonged to him Many manuscripts belonging to various scholars of his time were added to the collection The names of Kavindracharya and Manirama Dikshita deserve special notice in this connection Many manuscripts note that they were transcribed in the kingdom of Maharaja Anup Singhji

Thus the Library is called after Maharaja Anup Singhji and the series is named after His late Highness, in whose time the series was planned and actually started It is a matter of deep regret that His late Highness passed away in the meantime. On

behalf of the scholars, especially those who are working in the field of Sanskrit, Hindi and other Indian literatures, I take this opportunity of recording the sincere gratitude to him for the great patronage which he extended to scholars in a variety of ways, of which the constitution of the rich collection of manuscripts into a well organised library and the plan of undertaking a serial publication stand out foremost

When I express the feelings contained in the verse dedicating this first number in the series to His Highness the Maharaja of Bikaner, I am discharging something far more than a formal duty The great poet Kalidasa has on more than one occasion in his immortal works stated that wealth and learning seldom abide in the same place It is only during the reign of an ideal king that there is such a harmony between these two factors in the national life It is the harmonious combination of these two elements in national prosperity that is alluded to in the dedicatory verse

When Kalidasa wrote the verse in his Raghuvamsa

स राज्य गुरुणा दत्त प्रतिपद्याधिक बभौ ।
दिनान्ते निहित तेजः सवित्रेव हुताशन ॥

he was even prophetic and His Highness the Maharaja fulfils the expectations of the great poet as expressed by him in these lines written more than two thousand years ago Under the kind patronage and gracious guidance of His Highness, the series is assured of a successful continuity

It is quite appropriate that the Government of His Highness the Maharaja of Bikaner should have selected for the Dedicatory Volume of the series, the Anupasimhagunavatara, in which the many royal virtues of Maharaja Anup Singhji were extolled by a great scholar and poet of his Court. It is not less appropriate that the selection for the first number of the series should have fallen on this work The great Moghul Emperor Akbar is the patron under whose orders this work was written The author is a great Jaina scholar of his Court The work deals with one of the most important aspects of Sanskrit Literature, namely Sringara

This work closely follows an earlier work on the subject namely, the **Sringaratilaka** of Rudrata In explaining the subject and in giving illustrations, he has closely followed the earlier work From the notes which I have added, the intimate relation of the two works will be clear But there is still a very refreshing originality Though in the illustrative verses, the author takes the subject matter from the earlier work, his presentation is absolutely original, and in many cases he even surpasses the original in beauty and diction

When the work was undertaken for publication, there was only one manuscript available Later on another manuscript was discovered The variants and improved readings in this second manuscript are given at the end by the editor in the course of presenting the manuscript readings This second manuscript has been of some help in reconstructing the

correct text The work of Rudrata also has been helpful in this matter There are still a few places where the reading is not quite satisfactory But such cases are very few The reader is requested to consult the Manuscript Variants given by the editor and the Notes prepared by myself

There is a small work called **Sringarasanjivini**, consisting of about a hundred verses It was thought that this small work could go along with this volume It is added as an Appendix For this work also, no second manuscript has been discovered Yet it was possible to prepare a satisfactory copy for the press The readers can realise for themselves the beauty of this small work for which there are few rivals in Sanskrit There was some doubt whether the name of the work should be given as **Sringarasanjivani** or **Sringarasanjivini** In the case of the commentaries of Mallinatha on the works of Kalidasa, some printed editions give the name as **Sanjivani** and not as **Sanjivini** From the rhyme in verse No 102 of this small work one is inclined to assume that the author meant the work to be styled **Sringarasanjivini** and not **Sringarasanjivani** I take the responsibility for choosing the title with **Sanjivini** instead of the more correct form **Sanjivani**

When the text portion of this book was in the Press I was staying at Bikaner and I had the privilege of looking into the proofs The text is printed as it was found in the manuscript of the Anup Sanskrit Library, Bikaner, with such changes that were warranted In many cases, the manuscript did not note any heading and they were added Such addi

tions are noted in the Manuscript Variants prepared by the editor. In some cases it was not possible to make any correction at the time of printing, and such cases are noticed in my Notes, where improved readings are suggested. Cases where the text is not satisfactory, but where there are difficulties in making changes are also noticed in my Notes. Especially is this the case with I 17 to 21. The manuscript had an omission, though no break is noted, in the beginning of the second Ullasa. The omission is filled up in the Manuscript Variants, through the help of the second manuscript which was accessible only after the text was printed. A few mistakes that were detected only after the printing are also noticed in my Notes. I have read through the proofs and I am [redacted] much responsible for any deficiency in the printing as the editor himself.

In some cases, perhaps this work will be of help in improving the readings of the Sringaratilaka, as it is now available in print, edited by Pischel. That work is now divided into three Paricchedas, while the present work, the Sringaradarpana, is divided into four Ullasas. The first two Ullasas correspond to the first Pariccheda of Sringaratilaka. The third Pariccheda of Sringaratilaka corresponds to the third Ullasa and the first 21 verses in the fourth Ullasa. I should think that the Sringaratilaka too may be divided into four Paricchedas, corresponding to the four Ullasas of Sringaradarpana, but the division of the Darpana may with greater propriety be adjusted to the Tilaka in the case of the last

section The two main sections on **Karuna** (IV-1 to 8) and **Sakhyah** (IV 9 to 21) in the **Darpana**, may be shifted to the third **Ullasa** since they are related to **Sringara** The first three **Ullasas** then will deal with **Sringara** and the last section with the other **Rasas** Since the first **Pariccheda** in the **Tilaka** is disproportionately long, it is better to assume that the section was originally divided into two **Paricchedas**, corresponding to the first two **Ullasas** of the **Darpana**

It is my pleasant duty to record my gratitude to Major Panikkar for the great interest that he has all along taken in the affairs of the Library and in the publication of this work He has read through the proofs and has suggested many improvements In the midst of his administrative work involving a variety of duties of a very onerous nature, he always found time to guide the editor and myself in bringing out this publication His profound scholarship, his sharp intellect his wide knowledge of literature and history and his critical insight have been of great help to us in preparing a correct version for the edition

C KUNHAN RAJA

## INTRODUCTION

This edition of the अकबरसाहिशृङ्गारदर्पण is based on a single MS deposited with the number 9356 in the Anup Sanskrit Library It is a paper MS of the size of 11½" × 5" There are 16 folia with 12 to 14 lines in a page and 50 letters in a line The script is Devanagari of the Jaina style It is bold and large The MS is old, but its condition is fairly good It is complete except for a few small gaps There is confusion of ध and घ and थ and स. च and व are not always written distinctly from व and व respectively Wrong doubling of consonants as सर्व्वं instead of सर्वं, and अनुस्वार instead of पञ्चम, as is more or less a universal practice in MSS, are also among the features of the MS On the whole the MS is fairly accurate The first page is left blank except for the title शृङ्गारदर्पण which is evidently written by a later hand The title is written in the left hand margin of the reverse of each folio with the folio number in the opposite margin Headings are rubbed over by red pigment At the end and in the same hand the MS is dated Samvat 1626 (A D 1569) As पद्मसुन्दर, the author of the work belongs to the same period, the MS should be considered a contemporary one After the date a different hand in red ink writes that the MS was written at Agra by धीर, pupil of चउद्दण, for his own study on Tuesday, the eighth day of the dark fortnight of आषाढ, in the reign of Akbar when मानकीर्तिसूरि was occupying चन्द्रकीर्तिपट्ट

आषाढमासे कृष्णपक्षे अष्टम्या तिथौ भौमवासरे पातिसाहश्री-अकबरराज्ये आगरामध्ये भ० श्रीचन्द्रकीर्तिपट्टे सू० श्रीश्री-

मानकीर्तिसुरिविद्यमाने। प० चउहयशिष्यवीराह्वेन लिखित स्वयाचनाय। शृङ्गारदर्पणकाव्य॥

After this a still different hand in black ink writes

घनु शृङ्गस्त्रि गारश्च द्विशीर्ष ससहस्तवान्।
त्रिधा बद्धो महा देवो वृषभो रोरवाति वै॥ १॥
मा यो बाबर भुमुजोऽत्र जयराट् तद्वत् हमाऊ नृपो-
स्यर्थं प्रीतमना सुमा यमकरोत्खानदराराभिध।
तद्वत्साहिशिरोमणेरकवरक्ष्मापालचूडामणे
र्मान्य पद्मसुन्दर इहाभूत् पण्डितजित्॥ २॥
चन्द्रप्रभ श्च प्रभुच न्द्रकीर्ति-
सूरीश्वरश्चन्द्रकुलाब्धिचन्द्र।
चन्द्रोज्ज्वलश्लोकभर सुख च
कन्द्राकताराव्धिमानमेतु। ३॥
नागपुरीय तपोगणराजा श्रीचन्द्रकीर्तिसूरि राज।
तच्छिष्यहर्षकीर्ति सूरि समलेखयत्स्वयं। ४॥
फ यापा विपुल भूयात्॥
विपरीतरते सखीकृता
दृश्यतातिमनोरमा स्मा।
कितवाद्य वस्त गतोसि मे
स्मरयुद्धे विजितोप्यवाप्यत॥ १॥

Here it is mentioned that just as the scholar आनन्दराय was honoured by Babar and Humayun so was पद्मसुन्दर by Akbar in whose court he was successful in a literary debate The MS is again said to have been copied for हर्षकीर्तिसूरि pupil of चन्द्रकीर्तिसूरि, who was probably a later owner

The task of reconstructing the work from a single MS has been extremely difficult I have taken a few liberties with the text either by way of improving a meaning or filling up a gap, and all such cases

have been fully stated in the Notes and Manuscript Variants

My efforts to get a second MS of the work were unfortunately unsuccessful until the text was completely printed off when an incomplete MS belonging to Mr Agarchand Nahta of Bikaner became accessible It begins with the 22nd verse of the first Ullasa and ends with the 31st verse of the last It appears to be old but not as old as the former The writing suffers from the same defects as the former The MS has proved helpful in filling up the gaps in the printed text where otherwise only conjecture was our guide The missing portions are given under Corrections

As its title indicates अकबरसाहिशृङ्गारदर्पण is a work mainly concerned with शृङ्गाररस. The treatment of other रस is incidental and necessarily most cursory As Dr Raja has pointed out in his Notes, the work closely follows the शृङ्गारतिलक of रुद्रट

The number of रस accepted here is nine पद्मसुन्दर belongs to that school which holds the view that शृङ्गार constitutes the essence of poetry Speaking of the importance of शृङ्गार he says that without it poetry is as insipid as a straw man (Verse IV. 20)

> शृङ्गार एव कविभिः किल नव्यकाव्य
> बन्धेषु सुन्दरतया ननु वर्णनीयः ।
> एतेन [illegible]नमपि किं च कृते कवित्वं
> नैरस्यमेव तृणपूरुषवज्जनेव ॥

Sanskrit poetry is Idealistic Tragedy is unknown in Sanskrit literature The end of everything should be happy पद्मसुन्दर says that death can be depicted

only in historical themes where it is followed by immediate resurrection (Verse III 29) and not in fiction As in other walks of life, so in poetry the Indian ideal has always been one of harmony, of आनन्द which cannot be reconciled with tragedy

पद्मसुन्दर a Jaina was the pupil of पद्ममेरु and belonged to नागपुरीयतपोगच्छ He was a protégé of Akbar who as recorded in one of the post colophon verses of our MS (see also Krishnamachariar, History of Classical Sanskrit Literature p 294) honoured him with various gifts on his success in a literary contest

He was honoured by Maldev of Jodhpur also according to the following verse quoted by Mr Agarchand Nahta (Anekant Vol IV p 470) from a MS of हर्षकीर्तिसूरि's धातुतरङ्गिणी।

साहे संसदि पद्मसुन्दरगणिर्जित्वा महापण्डित
क्षौमग्रामसुखासनाद्यकबरश्रीसाहितो लब्धवान्।
हिन्दूकाधिपमालदेवनृपतेर्मान्यो वदान्योऽधिक
श्रीमद्योधपुरे सुरेप्सितवचा पद्माह्वय पाठकम् ॥

पद्मसुन्दर has written many other works also and although his claim to be one of the most important of latter day Jaina authors cannot be disputed his works have unfortunately suffered a rarity Only three of his works are now well known the रायमल्लाभ्युदय the पार्श्वनाथचरित्र and the जम्बुस्वामिकथानक The last is a Prakrita work According to the Jainagranthavali, he composed his रायमल्लाभ्युदय in Samvat 1615 (A D 1559) and his पार्श्वनाथचरित्र in Samvat 1625 (A D 1569) Winternitz (Indian Literature Vol II P 516) states that पार्श्वनाथचरित्र was composed in A D

1565 (*vide* Aufrecht, Bodl Cat p 392, Peterson 3 Reports p 255 ff, Report IV, p LXXV) The MS of अकबरसाहिशृङ्गारदर्पण is dated A D 1569 This work should have therefore been composed earlier than this date Prof Dasharatha Sharma puts the composition of this about 1560 A D and thinks that the author can be identified with पद्मसुन्दर of Ain-i Akbari He has kindly given me the following information from his paper on पद्मसुन्दर, which is to be issued shortly in the Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute

"1 When हीरविजय सूरि visited Akbar's court in 1582 A D पद्मसुन्दर, a friend of Akbar, who had defeated a Pandit from Benares at the Emperor s court, had been dead for some time His books which had been lying with Prince Salim were made over to हीरविजयसूरि who established a Bhandara with them at Agra and put it under the charge of one थानसिंह, a Jaina श्रावक

2 He had been alive in 1559 A D, the date of his रायमल्लाभ्युदय

3 That the book could not have been written before 1556 A D, the date of Akbar s accession, is obvious enough

4 The date of the MS in the Anup Sanskrit Library, Samvat 1626 (1569 A D), must naturally fix the other limit

5 That the author should speak of the conquest of Bengal and Guzarat by Humayun but be silent about the achievements of Akbar in the military field, even though the latter was his patron and has been extolled for other things like his justice and so

forth in the शृङ्गारदर्पण, shows that the book was composed before Akbar had made any notable conquests. He conquered Malwa in 1561 A D. This was a fairly notable achievement. Had the book been composed after this date, पदमसुन्दर would have most probably written something about it. So the composition of the book may with reason be put about 1560 A D when Akbar had driven out Bairam Khan from power and could indulge his whim a bit. Between 1560 and 1561, Akbar, who was a mere boy, left the work of governing his dominions in the hands of his mother and occupied himself, according to Smith, with field sports and elephant fights. We might perhaps add that he enjoyed during this period also the company of literati like पदमसुन्दर and was more fond of literature than philosophy.

Ain 30 of the Ain i Akbari (Blochmann, pp 537-547) gives the names of 140 scholars of Akbar's reign of whom 32 are Hindus. These again are divided into five classes according to their spiritual and intellectual capacities. In the first class, composed of people who could in the lustre of their star, perceive the mysteries of the external and internal and in their understanding and breadth of their views comprehend both realms of thought, are included the following eight Hindus —

| | |
|---|---|
| 1 मधुसर्सुती | 5 रामतीर्थ |
| 2 मधुसूदन | 6 नरसिंह |
| 3 नारायणाश्रम | 7 परमिन्दर |
| 4 दामोदर भट्ट | 8 आदित |

Of these परमिन्दर can, I think, be identified with पदमसुन्दर. Everyone knowing something about Urdu

script would see how easy it is to read the one for the other, especially if the name is written in a discursive hand. There is not much of difference between Padma and Param in the Urdu script because of the similarity between the letters dal and re, and Sundara can, at any time, be read as 'udar or indar'.

The Anup Sanskrit Library has some other works also of पद्मसुन्दर, namely the हायनसुन्दर (No 5272, an astrological treatise noticed without mention of author by Aufrecht in his Catalogus Catalogorum I, 765), the परमतव्यवच्छेदस्याद्वादसुन्दरद्वात्रिंशिका (No 9746), the राजप्रश्नीयनाट्यपदभञ्जिका (No 9936) and the प्रमाणसुन्दर (No 8432). The last is an important contribution to the science of प्रमाण. It shows that the author was not only a poet and a literary critic, but also a philosopher. The MS of this is incomplete. It contains part of the अनुमानखण्ड and the whole of the शब्दखण्ड. Mr Agarchand Nahta mentions (Anekant IV, 470) four other works of पद्मसुन्दर, viz सुन्दरप्रकाशशब्दार्णव (a lexicon), षड्भाषागर्भितनेमिस्तव, वरमङ्गलिकास्तोत्र and भारतीस्तोत्र.

The publication of this work has a significance which is not confined to the literary world. It was written by a Jaina under the patronage of a Muslim ruler whose policy of religious toleration has a lesson that should not be lost on contemporary world. It provides one of the many instances of ancient Indian history that cultural life should not be barricaded and compartmentalised by religious conflicts. The meaning of the invocatory verse deserves more

emphasis today than ever before, when the world is in a cauldron of unprecedented miseries. It is that man has only one religion and that is the worship of the परं ज्योतिस्, the Supreme Light. How such accidental differences as of culture, language and geography sink into insignificance in the realization of this Truth!

शृङ्ग रसंजीविनी, a poem of about a hundred beautiful verses on शृङ्गार by हरिदेवमिश्र is published here as an Appendix. The edition of this also is based on a single MS deposited with the number 3143 in the Anup Sanskrit Library. The codex unicum contains 8 folia of the size of 9½"× 4½" with 12 lines in a page and 47 letters in a line of medium bold Devanagari. It is old, but its condition is good. The last folio is left blank except for the title of the work and the name of दीक्षितमणिराम who was a great scholar in the court of Maharaja Anup Singhji.

From the concluding verses it is known that हरिदेव was the son of गोपीपति, son of नीलमणि. He was born and for some time lived in Muttra. Later he migrated to Benares. बदनथाचन्द्रसेन patronised him and in his household he was popularly known as बाबमिश्र.

The third line of the last verse says that he was the son of देवयानी. This should be his mother. Aufrecht in his Catalogus Catalogorum, I, 757, mentions one हरिदेवमिश्र as the author of कर्णकुतूहल-काव्य. He is perhaps the same as the author of the work edited here. Since the MS. belonged to दीक्षित-मणिराम of the 17th century, हरिदेवमिश्र should be

considered earlier than this date A drama named विजयपारिजात by हरिजीवनमिश्र is noticed by Rajendralala Mitra (Notices, No 129) From the colophon of this the author's father's name appears to be लालमिश्र The MS is dated Samvat 1730 (A D 1673) If this लालमिश्र is the same as the author of शृङ्गारसञ्जीविनी, it corroborates the view that he was earlier than the 17th century

I take the liberty to express here my respectful gratitude to His Highness the Maharaja of Bikaner for the great patronage which His Highness has been graciously extending to Oriental studies My grateful thanks are due to Major K M Panikkar, Acting Prime Minister, Bikaner State, and Dr C Kunhan Raja, Honorary Adviser to the Anup Sanskrit Library, for many valuable suggestions when the book was going through the Press and for the learned foreword and the Prefatory Note (the latter for the Notes also) which they have kindly contributed and which have greatly enhanced the value of the book Had it not been for the kind help and encouragement of Major Panikkar, I would not have been able to bring out successfully this first number of the Ganga Oriental Series

Prof P K. Gode, Curator, Bhandarkar Oriental Research Institute gave me with his usual kindness and readiness some important references to पद्मसुन्दर, Prof Dasharatha Sharma gave valuable information on the date of the शृङ्गारदर्पण from his unpublished paper, Mr Agarchand Nahta placed his MS at my disposal, Mr. Rawatmal Saraswat,

Senior Assistant Librarian, Anup Sanskrit Library, prepared the Indexes at the end To all of them I am thankful

ANUP SANSKRIT
*Library, Bikaner*
*8 10 1943*

K MADHAVA KRISHNA SARMA

## DETAILED LIST OF CONTENTS

### प्रथम उल्लासः

## द्वितीय उल्लासः

---

## तृतीय उल्लासः

---

## चतुर्थ उल्लासः

## CORRECTIONS

[ The letters a, b, c and d represent respectively the four quarters of a verse ]

### Ullasa I

१८. b. पाण्पाम्भो चलये ः.
३१. a. मां मन्यसे.
३७. b. पेलवं is added to fill up a gap, but the construction is not quite happy with it. Read वपुरिदं विभ्रम विभ्राम्रते.
४३. c. बन्धनमोचणचणाविधौ हस्तौ धुनाना.
४७. b. माला; c. नियन्ति.
५१. d. कामिहरिणं.
६२. d. तस्सीमन्तितमस्ति.
६८. d. धीराधहित्या.
७१. c. निर्भरत्वं.
७८. b. ध्रुवम.

---

### Ullasa II

४. c. मूर्च्छा.
६. b. स्वप्नेऽप्य तस्य तु; c and d. भयणां च त्रिधा देशे काले भङ्ग्या च भिद्यते ॥ ७ ॥ Alter the numbering of the verses accordingly.
७. a and b. भूयांसः प्रतिसद्म सन्ति दयिता येषां त्वया- योत्सव—
व्यायामोल्लसदङ्ग.
८. c. मुक्चरूप.
१४. d. भर्तरि तद्गसान्तरमिदं.
२०. b. स्रजम.
२२. a. यद्योजविद्योमत.

२७. d. सौभाग्यैक.
३२. d. स्यात्स्वैषा.
३७. b. मनोहरम.
३८. b. मणितैर्यतिर्त्रि.
३६. a. निर्विशङ्कं.
४१. c. ग्रभिसंधिता.
६३. Read the following from the second half and alter the numbering accordingly:
वेश्याभिनायकं याति शिञ्जन्मञ्जीरमेखला ॥ ६४ ॥
स्वीया त्रयोदशविधा परकीया द्विधा मता ।
वेश्या तथैकधावस्थाभेदादेताः स्युरष्टधा ॥ ६५ ॥

## Ullasa III

१४. a. नैषा विधत्ते; विभ्रत.
२६. c. सत्यं धृत्तातु.
३३. b. दुर्धर्हास्येषु.
३५. a. पुरस्तस्याः.
४३. d. रिरंसति.
५३. c. स्त्रीणां.
७१. c. प्रियेषु.
७२. b. पतन्नात्मता.
७४. a. यथाकस्मात्; d. श्रेयादयोच्यते.
७८. c. स्फुटं.
८३. b. गतः.

## Ullasa IV

३. d. धाया.
५. c. स्पष्टप्रासिः, d. प्तीरपूरै.

७. b संगमे.
९. d बुधैः.
१३. b रते चातुरीम्.
१५. b प्रेयस्या वसता.
१७ c. कामिनो .
१८. b. युग्मं.
२१. [illegible] दधाने.
३९. a. मुक्ताहारसगुम्फीकृता.
५०. d. क्रूरः.
५२ c. नत्त्वेता
६३. a विपाद.
७५. d. नखमण्डन.
८१. [illegible] गुणे.
८५. d. सैन्य.
८८. [illegible] पयोधियो.
१००. c. अनङ्गाङ्ग.

For other corrections see Notes by Dr C. Kunhan Raja

---

## APPENDIX.

१६. a. यच्छु.
३५. b मन्दानिले
८१ [illegible] धत्तेऽपिधत्ते.
९०. b निर्भर्त्सिता; d विरहिताय

---

# अकबरसाहिशृङ्गारदर्पणम्

## प्रथम उल्लासः

यद्भासा सकलं विभाति भुवनं दुर्लक्ष्यमर्वाग्दृशां
यस्मिन्नोतमिदं हितं तु मणिवत्सत्यं सदा शाश्वतम् ।
यत्पारे तमसः स्थितं च रहमानित्याख्यं तत्परं
ज्योतिः साहिशिरोमणे अकबर त्वां सर्वदैवावतात् ॥ १ ॥

आसीदुग्रसमग्रवंशविदिता या स्वर्धुनीवामला
नानाभूपतिरत्नभूरिव परा जातिश्चगत्ताभिधा ।
तस्यां बाबरपादिशाहिरभवन्निर्जित्य शत्रून् बल-
द्दिल्लीमण्डलमण्डनं सकलभूपालैर्निषेव्यक्रमः ॥ २ ॥

तत्पुत्रः स्वभुजप्रतापतरसा निर्जित्य यो गौर्जरं
भूपं गौडमथाम्बुराशिपरिखापर्यन्तभूमिं गतः ।
तत्याजासिपरिश्रमं च परतो जेयाद्यभावादसौ
क्ष्मापालः प्रणतक्रमः समभवच्छाह्ना हुमायून्नृपः ॥ ३ ॥

तत्सूनुः सकलाः कला निपुणधीरभ्यस्य सर्वानरीन्
जित्वा शूरतया नृपत्वमगमत्सौभाग्यभाग्याधिकः ।
यो विद्वत्सु च गायनेषु कविषु प्रीतो निषङ्गिष्वथो
श्रीसाहिर्जयतादसावकबरो भूपालचूडामणिः ॥ ४ ॥

शृङ्गारी युवतीजने युधि भटो लोके कृपालुः स्मितं
धत्ते कौतुकवीक्षणेऽद्भुततया भीरुः क्रमातिक्रमे ।
बीभत्सो मृगयासु वैरिकदने रौद्रोऽथ शान्तो शमी
श्रीसाहिर्विधिनाधुनाप्यकबरो नानारसैर्निर्ममे ॥ ५ ॥

दण्डश्छत्रे यस्य भङ्गस्तरङ्गे
बन्धो हारे विग्रहः कामकेलौ ।

मत्तत्वं वा हास्तिकेऽन्यत्र नैवं
सारिश्चाहुर्मारयेत्यादि श्लोकाः ॥ ६ ॥

यः शुल्कं व्यतरत्समुद्रपरिखाविस्तारिभूमण्डल-
स्फारीभूतजनाय कोऽस्ति भवतोऽन्यो दानशौण्डो नृपः ।
नीरक्षीरविवेकिनी सदसतोस्ते हंसचञ्चुर्यथा
नीतिः साहिशिरोमणे अकबर त्वं सार्थनामा ध्रुवम् ॥ ७ ॥

मत्वा सर्वं नश्वरं जीवलोकं
नित्यं कर्तुं स्वं यशःकायमुच्चैः ।
सोऽयं काव्यं कारयामास सम्रा-
ड्यत्नाच्छृङ्गारादिभावै रसाढ्यम् ॥ ८ ॥

यथा निर्लवणं भोज्यं विना जैवातृकं निशा ।
वधूर्वरं विना भाति तथा काव्यं विना रसम् ॥ ९ ॥

ततः काव्यं विधातव्यं प्रायो रसनिरन्तरम् ।
विद्वत्सभासु यच्चेतश्चमत्कारकरं भवेत् ॥ १० ॥

अथ नव रसाः—

शृङ्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः ।
रौद्रबीभत्सशान्ताः स्युः काव्ये नव रसा इमे ॥ ११ ॥

अथ स्थायिभावाः—

रत्युत्साहौ तथा शोको विस्मयो हसनं भयम् ।
क्रोधो जुगुप्सोपशमौ स्थायिभावा नव त्वमी ॥ १२ ॥

विभावैरनुभावैश्च सात्त्विकैर्व्यभिचारिभिः ।
आरोप्यमाण उत्कर्षः स्थायी भावो भवेद्रसः ॥ १३ ॥

अथ व्यभिचारिभावाः सात्त्विकभावाश्च—

निर्वेदाद्यास्त्रयस्त्रिंशद्विज्ञेया व्यभिचारिणः ।
अष्टौ स्तम्भादयो भावाः सात्त्विकाः परिकीर्तिताः ॥ १४ ॥

रत्याद्याः स्थायिनोऽप्यष्टौ प्रयान्त्येते रसस्थितिम् ।
नानाद्रव्याणि संभूय मधुराम्लादितां यथा ॥ १५ ॥

अथ शृङ्गारः—

रतिरूपा नु या चेष्टा दम्पत्योः सानुरागयोः ।
शृङ्गारः स द्विधा प्रोक्तः संभोगो विप्रलम्भकः ॥ १६ ॥

संयुक्तयोः स संभोगो विप्रलम्भो वियुक्तयोः ।
स प्रच्छन्नः प्रकाशश्च संभोगो द्विविधो मतः ॥ १७ ॥

प्रकाशसंभोगमाह—

यत्र स्थियति चन्द्रमण्डलमहो नीलोत्पले मुद्रिते
शान्ता विद्रुमसीत्कृतिः पिककलस्थानः समाप्तिं गतः ।
ताराभिस्तरलायितं सुरपथे मन्दानिलो मन्दतां
प्राप्तश्चम्पकमञ्जरी किमपरद्वक्तुं न शक्ता वयम् ॥ १८ ॥

निश्वासाः किल वासरैः सममहो मत्याः प्रवृद्धिं गता
बाष्पाम्भोधरवर्षैः समं विगलितं कार्श्यं च तन्व्यास्तनुः ।
प्राप्ता जीवितयाच्ञया सममिति प्राणेश्वर त्वां विना
सद्यैर्यं प्रतिबोधितोऽथ दयितः संदेशदानादपि ॥ १९ ॥

प्रच्छन्नसंभोगमाह—

एकस्मिन्शयने प्रियेण सुरतारम्भे समापादिते
प्रेमावेशनिवेशितैकमनसा पत्न्या तथा कूजितम् ।
तत्रत्यैरनुकूजितं सुमधुरध्वानैर्यथा लावकै-
स्तत्तल्पं समुपागतैरपि परीरम्भो न मिश्रस्तयोः ॥ २० ॥

विप्रलम्भमाह—

तत्तस्याः सविलासहास्यवचनं लीलाकटाक्षेक्षणं
तत्पीनस्तनकञ्चुकी च हृदयं यानं च तन्मन्थरम् ।
सख्या संलपनं विमुग्धगमथो पक्ष्मस्य चेलाञ्चलैः
स्मृत्या तामतिपक्ष्मलां परवशां किं चित्त दोलायसे ॥ २१

शृङ्गाराधिष्ठाता नायकः—

दाता विद्वान्कुलीनः किल सकलकलाम्भोधिपारं प्रयातः
श्रीमान्सभ्योऽभिमानी रतरसकुशलश्चातुरीचञ्चुरुच्चैः ।
तारुण्यालंकृताङ्गः स्मितमधुरवचा भाग्यसौभाग्यभव्य-
स्तादृग्लीलावतीनां स्थिररुचिररुचिर्नायकः संमतः स्यात् ॥२२॥

स नायकश्चतुर्धानुकूलः स्याद्दक्षिणः शठः ।
धृष्टश्चेति क्रियायोगात्तेषां भेदः स्मृतो यथा ॥ २३ ॥

तत्राद्यः—

निर्भरागो रमण्यां यः परित्यक्तपराङ्गनः ।
सीतायामिव रामः स्यादनुकूलः स नायकः ॥ २४ ॥

नो वेत्ति प्रणयोपचारवचनं नौद्धत्यहासं मदं
नेपथ्यं न च सुन्दरं न कुटिलं प्रस्थानमालोकनम् ।
प्रेयान्कं गुणमाकलय्य मयि किं प्रायोऽनुकूलः कश्चिद्
दृष्ट्वा नैव पराङ्गनां मृगयते लावण्यपूर्णां सखि ॥ २५ ॥

द्वितीयः—

यः प्रायशोऽन्यचित्तोऽपि गौरवं प्रेमसंसनम् ।
भयं नोज्झति निःशेषः प्राग्योषिति स दक्षिणः ॥ २६ ॥

संलापः स च तस्य नर्मरुचिरा वाणी च सा नम्रता
ताः केल्यो मधुपानभङ्गिमधुराः पूर्वानुरागोचिताः ।
भीरुत्वं च तथैव तत्प्रणयिनी त्वं तादृशं जल्पसि
मायेयं सफलाङ्कमालि विदितं ज्ञानस्य ते चेमनम् ॥ २७ ॥

तृतीयः—

यः प्रियायाः पुरो वक्ति प्रियं कुर्याच्च विप्रियम् ।
त्यक्तापराध इव यः कुटिलः स शठो यथा ॥ २८ ॥

भामिन्यापि कया प्रियोऽतिरभसादाकृष्य केशोच्चयो
नीत्वा तं रतिमन्दिरं च सुदृढं हारेण बद्ध्वा चिरम् ।

तृतीयः—

निश्वासाः स्मरघस्मरज्वरसमावेशात्पृथुत्वं गता
डिण्डीरप्रतिमानतां वपुरिदं विभ्राजते पेलवम् ।
किं चाम्भोरुहचन्द्रचन्दनगलद्धाराहारादय
कामं संज्वरयन्ति वामनयने मानेन सखे कृतम् ॥ ३७ ॥

अथ नायिकाः—

स्वकीया परकीयाथ सामान्यवनितापरा ।
तिस्रः स्युर्नायिकास्तस्य कलाकौशलपेशलाः ॥ ३८ ॥

तत्र स्वकीया—

एकपत्नी क्षमायुक्ता शुभाचारार्जवान्विता ।
मुग्धा मध्या प्रगल्भा सा त्रिविधा स्वीयनायिका ॥ ३९ ॥

अथ मुग्धा—

मुग्धा नवोढा या प्रायस्तारुण्यमदशालिनी ।
भवेन्नवस्मरस्मेरा सलज्जा रतकर्मणि ॥ ४० ॥

यौवनोदाहरणम्—

उत्तुङ्गस्तनमण्डलद्वयमिदं मुग्धे विशङ्के किमु
श्रीमन्मन्मथभूपतेः पटकुटीद्वैतं समुज्जृम्भते ।
फुल्लेन्दीवरपीवरे च नयने कर्णान्तमासादिते
कं कर्तासि च कामिकालहरिणं दिग्धेषुविद्धं मनाक् ॥ ४१ ॥

यन्नेत्रे तरलायिते सपुलकं ते पाण्डुगण्डद्वयं
वृत्तोरस्तनमण्डलं श्रमगलत्स्वेदाङ्कितं खिद्यते ।
माध्यस्थ्यं भजते मनो न च दृढं किञ्चिद्रसास्वादत-
स्तन्मन्ये स्मरशासनं स्वशिरसा मुग्धे समाङ्गीकृतम् ॥ ४२ ॥

कान्ते तल्पमुपागते सचकितं चुम्बत्यमुष्या मुखं
हारस्येव दिदृक्षया स्तनयुगे स्पृष्टे पुनः पाणिना ।
नीवीबन्धनबन्धमोक्षणविधौ हस्ते धुनानास्य सा
मुक्ताहारलताप्रदीपशमनं चक्रे विदग्धा वधूः ॥ ४३ ॥

सा चुम्बने हरत्यास्यं सकम्पाथावगुण्ठिता ।
शेते परावृत्य मुखं तद्विरन्तुं समीहते ॥ ४४ ॥

साश्लिष्टा रमणेन वेपथुमुना शेते परावृत्य यद्
यच्चैवं संवृणुतेऽथ चुम्बनविधौ जल्पत्यलक्ष्यं मनाक् ।
मन्दाक्षं गतवत्यलं रतविधौ चित्तं समाच्छादय-
त्येषा या परितापयत्यपि प्रियोदारं नवोढा वधू ॥ ४५ ॥

नायकोऽनुनयेन्मुग्धां सान्त्वयन्कोमलोक्तिभिः ।
न चालंभीषिकारूपैर्वचोभिर्नाभयंकरैः ॥ ४६ ॥

स्वच्छश्वासजलसौरभर्द्धिमुचितां कामं जिघृक्षुर्दृशा
सा पद्माकरपद्मसंपदमयोज्झितयालिमालां प्रिये ।
निर्यान्तीं किमु तां न पश्यसि घनेनोत्केति भीतामयत्
किञ्चिद्भ्रमितकन्धरा चिरमसायत्यादरा चुम्बिता ॥ ४७ ॥

अन्यासक्तं प्रियं मत्वा यदि कुप्यति रोदिति ।
प्रियस्य पुरतः किञ्चिदनुनीताथ तुष्यति ॥ ४८ ॥

परासक्तं मत्या प्रियमथ विदित्वा नववधू
रुषा रोदित्येषा किमपि न च वक्तुं स्फुटमलम् ।
तदा भर्त्रा मन्दं सपदि परिमृज्याश्रुसलिलं
मुखे संचुम्ब्याशु प्रसभमनुनीता प्रणयिनी ॥ ४९ ॥

अथ मध्या—

या यौवनभराक्रान्ता मदनोद्रेकशालिनी ।
मध्या प्रगल्भमधुवाक्या स्यान्नानाविभ्रमचेष्टिता ॥ ५० ॥

पयोजद्वितयं सुगाद्रिविलसत्कूटोत्कटस्योपमां
धत्ते लोमविनीलपन्नगयुगमां चक्षुस्तथ प्रेयसि ।
लीलाविभ्रमसम्पदं सुगमनं भ्रूमन्दुरालोकन
तन्मध्ये हरिणाधिप कामहरिणा वर्तांति येथ ध्रुवम् ॥ ५१ ॥

निवृत्ता बन्धीच्छा सकलविषयग्रामविरति-
र्वपुःशोभारम्भं करकिसलयं ते कलयति ।
नवा हावा भावाः स्तनयुगतिरोधानरचना
विनीता केनेयं स्मरपरवशा सुन्दरि दशा ॥ ५२ ॥

पूगद्रुः प्रमदवने सुनागवल्ल्या
संश्लिष्टः सरसि च लक्ष्मणाप्रियोऽयम् ।
पश्य त्वं बिसकवलं प्रियां ददान-
श्चातुर्यं त्वयि सुतरां कथं विलम्बः ॥ ५३ ॥

कालिन्द्या किल कमनीयकामकेलौ
वैदग्ध्यात्स्खलितमकारि मार्दवेन ।
तच्चेष्टैः सदनगतैः कपोतवृन्दैः
शिक्षायै मृदु रसितं पतत्त्रिरश्चैः ॥ ५४ ॥

प्रेमोद्रेकादियं कान्तं विपरीतरते प्रिया ।
स्पृहेतु विपरीताय सुरतीनाथ धर्मणि ॥ ५५ ॥

नानाविभ्रमहार्दकेलिसुरतं कृत्वानिशेकं रसा-
स्वादासादितघर्ममीलितसुदृक् सुप्तेति मत्वा पतिः ।
स्वैरं तां सुभगोऽस्यशद्धिकलयाव्यामर्दसौख्यादसौ
निद्राति स्म तदङ्कमभ्रद्धया स्विद्यन्मुखाम्भोरुहा ॥ ५६ ॥

अथ मध्या त्रिधा—

सा सापराधं रमणं धीरा वक्रोक्तिवादिनी ।
मध्या धीरेत्युपालम्भैरधीरा परुषं वदेत् ॥ ५७ ॥

तत्र धीरा मध्या—

गाढं मां परिरभ्य भाति हृदयं धौताङ्गरागं मनाग्
बिम्बोष्ठं मम पल्लवेन कलुषं सन्नेत्रयोश्चुम्बनात् ।
यादृक्ते पत्रवाङ्कितश्रियमहो धत्ते दिशन्ति स्वयं
पूर्णागांसि वदामि गगनघनतामाति मौनं परम् ॥ ५८ ॥

मध्या मध्या—

*यस्मिन्नुज्ज्वलसान्द्रचन्द्रकिरणा ग्रैष्मार्कभासंनिभा*
*रम्भाम्भोरुहचन्दनादय इमेऽग्यातोपमानं गताः ।*
*मानिन्यां मयि कान्त कान्तसमयः सोऽगात्तदन्योऽप्युने-*
*त्युक्त्वा त्वां च धिगश्रुवञ्चनपरं साश्रुर्मुमूर्च्छावला ॥ ५९ ॥*

अधीरा मध्या—

आस्तां सा मनसि तवैव कान्त कान्ता
कान्ता चेत्कथमिह मादृशी चकास्ति ।
तत्सर्वं कितव कलासु कौशलं ते
यत्पादप्रणतिविडम्बनं विधत्से ॥ ६० ॥

अथ प्रगल्भा—

*प्रासायतिः प्रगल्भा सा नानारसविचक्षणा ।*
*या विभ्रमभराक्रान्ता भवेदाक्रान्तनायिका ॥ ६१ ॥*

अस्त्येषा नवमालतीति सुभगा अम्लाय यां वल्लभो
गन्धाढ्यां अजभाकलय्य गलके मेऽलंकरोत्यादरात् ।
एतत्तामरसं प्रियेण सखि मे कर्णावतंसीकृतं
तत्संपादितमस्ति चम्पककुसुमं कामस्य जैत्रं धनुः ॥ ६२ ॥

यत्राङ्गे स्मरसङ्गसङ्गसुभगं स्विद्यत्कपोलस्थलं
खेदस्वेदविलुप्तचन्दनचयं मञ्जीरजं शिञ्जितम् ।
तच्छेदं मणितं समप्रविषयग्रामैकतानो रसो
ब्रह्मानन्दसुखं तदालि सुरतं स्याद्ग्राम्यधर्मोऽपरः ॥ ६३ ॥

अथ रसकोविदा प्रगल्भा—

प्राणेश प्रणयेन हारलतिकां भग्नां स्वयं योजय
त्वामिन्सं संस्कुरु मेऽलकं च तिलकं भालेऽथ संस्थापय ।
प्राप्तानङ्गसुखा रतान्तसमये संजल्प्य संवेशनं
याता चन्द्रमुखी तथेति विदधे हर्षेण तद्वल्लभः ॥ ६४ ॥

अथ सविभ्रमा प्रगल्भा—

भ्रूभङ्गैः किलकिञ्चितैः सुमधुरैर्वाचां विलासैश्चलै-
स्तारापाङ्गनिरीक्षणैर्जघनन्यासैर्मनोहारिभिः ।
मन्दालस्यविवर्तनैश्च परुषैः संतर्जनैः कामिनी
कामस्यालसितस्य सज्जनविधौ या पाशुपाशायते ॥ ६५ ॥

अथ रसाकुलप्रौढा प्रगल्भा—

रतक्रीडोत्सवे या तु द्रवतीव रसाकुला ।
क्वेमे मिथाहं कोऽयं वा कास्म्यहं वेत्ति नेत्यसौ ॥ ६६ ॥

आश्लिष्टे दयिते स्त्रियः स्तुतिपदं ता एव यास्तन्वते
प्रागल्भ्यं रतविभ्रमेषु सुदृढं धैर्यं समालम्ब्य यत् ।
मादृक्षा खलु नीविमोक्षणविधौ व्यापारिते तत्करे
काहं कोऽयमिदं च किं निधुवनं स्मर्तुं न शक्ता सखि ॥ ६७ ॥

अथ धीरा प्रगल्भा—

दयिते सापराधेऽपि रुषादरपरा भवेत् ।
उदास्ते सुरते धीरा बहिराभयवादसौ ॥ ६८ ॥

अभ्युत्थाय यदासनार्पणमथो वाक्यं सुधासोदरं
स्निग्धं दृष्टिपथं सखीषु निहितं मय्यागते संनिधिम् ।
इत्यत्रादर एव ते जनयति त्रासं मम प्रेयसि
प्रायः सम्प्रति कोऽपि कोपमहिमा संभाव्यते भामिनि ॥ ६९ ॥

अथ रते सावहित्था प्रगल्भा—

काञ्चीदामनिमुद्रणैकरसिको हस्तो निरस्तो न मे
यद्बिम्बाधरखण्डनेऽपि न मया सीत्कारशब्दः कृतः ।
सद्यः स्वाङ्गसमर्पणं मम परीरम्भेऽपि निःशङ्कया
भामिन्या विहितोऽनुकूलचरितैर्मन्येऽन्यसूयाकुल ॥ ७० ॥

सोत्प्रासं साधुभाषाभिर्मध्या पतिमुदीरयेत् ।
निर्भर्त्स्य दयितं हन्यादधीरा परुषं रुषा ॥ ७१ ॥

अथ मध्या प्रगल्भा—

पूर्णा कृत्रिमहार्दमार्दवपरैर्वास्योपचारे प्रिया
तामेवानुसर त्वदीयहृदये यस्या नखाङ्कं पदम्।
लब्ध रागपरे सुभङ्गुरतर कुत्रावकाशो मम
प्रायस्ते कितवस्य नार्जवपरे माहग्जनेऽत्यादरः ॥ ७२ ॥

अथाधीरा प्रगल्भा—

विनयधैर्यलोलविलोचनैं शठपरा सखीचिता कामिनी
यदृशा दोर्द्वयपाशबन्धनविधौ भूयस्तरा द्रक्ष्यसि।
इत्युक्त्वा परितर्ज्य निह्नवपर मञ्जीरझङ्कारिणै
पादाघातभरैस्तया पुनरशाकस्य प्रिय प्रापित ॥ ७३ ॥

मध्या प्रगल्भा या द्वेधा नायकप्रणयादसौ
ऊनातिरेका ज्येष्ठा या सा कनिष्ठा भवेत्परा ॥ ७४ ॥

दाक्षिण्याद्धवा स्नेहाद्रागवानपि नायक ।
यथैव चेष्टते सा स्याज्ज्येष्ठा तदितरापि च ॥ ७५ ॥

अथ ज्येष्ठा कनिष्ठा च—

नीलेन्दीवरशङ्कया नयनयास्ते पट्पदानां गण
पातु वाञ्छति तन्निमीलय च दृशौ तिष्ठावृणोमि भ्रुवम्।
सन्ध्याकारि तथापरा सुयुवतीमुद्भिन्नरोमाङ्कुरा-
मन्त प्रेमरसाकुल स च युवाचुम्बच्चिरायादरात् ॥ ७६ ॥

अथ स्वीया—

यावज्जीव च सपत्तौ विपत्तौ या न मुञ्चति।
सा स्वीया प्रेम तस्यां नु स्यात्कस्यापि विवेकिन ॥ ७७ ॥

एता पङ्कजलोचना स्मररसक्रीडाविनोदाकुला-
श्चञ्चत्कङ्कणकिङ्किणीरणरणन्मञ्जीरकोलाहला।
सभ्रूभङ्गविलासहास्यसुभगा सद्भूषणैर्भूषिता
रेमे साहिभकन्दर स रसिकालकारचूडामणि ॥ ७८ ॥

इति सकलकलापारीणरसिकसाम्राज्यधुरीणश्री-
भद्रदरसाहिश्रृङ्गारदर्पणो प्रथम उल्लास ॥

## द्वितीय उल्लासः

अथ परकीया—

परकीया द्विधा ज्ञेया कन्योढा च तदङ्गने ।
श्रवणाद्दर्शनाच्चे तु भवतः स्मरपीडिते ॥ १ ॥

प्रेम्णा सान्द्रतरैर्मुहुर्मुकुलितैः किञ्चित्समाकुञ्चितैः
र्लज्जामन्थरितैर्विपर्यदितैर्धैर्यैश्च लीलाचलैः ।
काचित्काइसितवल्लभस्य वदनं सोत्कण्ठमुद्वीक्षते
सव्यस्तत्परित विलोक्य सकलं समावयाञ्जलिं ॥ २ ॥

काचित्स्ववल्लभवचो निशमय्य दूरा-
ल्लोलेक्षणा सरलितैर्नयनैर्ददर्श ।
इत्यं यथा श्रवणलोचनकर्णपूर-
स्थानान्तरं किमपि नाप मिदाप्रवृत्तिम् ॥ ३ ॥

काचिन्निजेष्टदयित दयिता निशम्य
दृष्ट्या निपीय रतिमाप निमीलिताक्षी ।
मूर्च्छा गतेव किल कामुकमुक्तमुक्ता
कान्तेव साथ ददृशे किल सौविदल्लैः ॥ ४ ॥

य श्रमोऽपि कृशतां च संज्वरं
जागरं च कुरुते विचिन्ततास् ।
वल्लभ किमुत दुर्लभ मन-
स्तं कुतोऽशुभकर दिदृक्षसे ॥ ५ ॥

अथ परवधूः सुभगस्य त्रिधा दर्शनमनुभवति—

स्याद्दर्शनं त्रिधा साक्षाच्चित्रे स्वप्नेऽथ . . . ।
. . . . . . . . . . . . . . . . ॥ ६ ॥

अथ साक्षाद्दर्शनम्—

तरयोल्लास . दक्षसंगतजलाः सद्यो व्रजन्त्यङ्गना
. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . ।

कोऽप्यन्यः सुभगः स एव सुभगो यद्गोत्रजे वेपथुः
स्वेदो जृम्भणसाध्वसानि भजतेऽस्यां परां मद्वपुः ॥ ७ ॥

अथ चित्रे—

चित्रार्पितोऽपि दयितः सखि चित्रमत्र
रोमाञ्चमुद्गमयति स्फुरवेपथुं च ।
लज्जां विभिद्य वशयत्ययमद्य रूप-
लावण्यसुन्दरतनुः प्रसभं मनो मे ॥ ८ ॥

अथ स्वप्ने—

कान्ते तल्पमुपागते प्रियतमा संवेशलब्धेऽथ त-
त्पाणिस्पर्शनजातरोमविकृतिः किञ्चित्सरोपावदत् ।
मा मां संस्पृश नाथ शून्यमिति सा किञ्चिज्जपन्ती यय-
स्या श्रुत्वेति शुशोच कः स सुभगः स्वप्नेऽपि यं नाथति ॥ ९ ॥

प्रदेशे—

सौधं सुन्दरि चन्द्रधामधवलं दीप्तप्रदीपोज्ज्वलं
गेयं कोकिलकाकलीसुमधुरं स्फारीभवन्मन्मथम् ।
अयमिन्दुसुधामधूकमधुरः सीधुः स्फुरन् निष्फलो
यदायाति गृहे न तेऽद्य सुभगः सौभाग्यशोभाचयः ॥ १० ॥

काले—

धुन्वन्सरोरुहवनानि मरुत्प्रयाति
चन्द्रोदयेन कुमुदानि निकस्वराणि ।
तल्पं प्रकल्पितमिदं कुसुमप्रवेकै-
स्तचं विनाखिलमिदं न मनो धिनोति ॥ ११ ॥

भङ्ग्या—

अलमलं तव यौवनमद्भिमि
सखि दृशोः कुचयोरपि विभ्रमैः ।
स सुभगो यदि नैव निरीक्ष्यते
न रहसि प्रसभं परिरभ्यते ॥ १२ ॥

अथान्यदीयकन्यास्वरूपम्—

कन्या रन्तु न च द्रष्टुं वक्तुं शक्नोति वल्लभम् ।
सलपन्तं च पश्यन्तं रहसि त्रपया स्फुटम् ॥ १३ ॥

आहूता समुपैति नापि दयितेनोक्ता न च व्याहर-
त्येषा वक्तुमपीहते न शयने शेते पुनः समुखम् ।
दीर्घं पश्यति नैव मीलितुमसावीप्सत्यमङ्गत्रपा-
वेशाद्धर्तरि नैव कातरमिदं धत्ते स्म बालायशा ॥ १४ ॥

नायिकाहृदयज्ञा या सखी जल्पति नायकम् ।
तरलाक्षीं नायकः किं वा स्नेहाभिव्यक्तिहेतवे ॥ १५ ॥

अतित्रपामुद्रितनेत्रकुड्मला
मुहुर्मुहुः कम्पदकिताङ्गयष्टिका ।
कुमुद्वतीयोचमयथाचन्द्र ते
कामी करस्पर्शमतीव काङ्क्षति ॥ १६ ॥

यच्चन्द्रातपचन्द्रचन्दनमृणालादीनि शीतानि मे
कामं सज्वरयन्ति घर्मसलिलक्लिन्नं वपुर्जायते ।
यत्सम्मोहयतीव पङ्कजवनमोवृभूतग दानिव-
स्तन्मन्दाक्षविजृम्भितं सुतनु त आ गीहि सर्वं ध्रुवम् ॥ १७ ॥

अथ मुग्धाचेष्टितानि—

सा वल्लभमपश्यन्तं प्रकृताक्षी विलोकते ।
आलिमालिङ्गति स्वैरं दूरादुद्वीक्षतेऽथ सम् ॥ १८ ॥

सख्या सलपति प्रायो हासं कुर्यादकारणम् ।
सुन्दराङ्गमथ व्याजादाविष्कुर्यात्सविभ्रमम् ॥ १९ ॥

मुहुर्मुहुः स्फति सख्यादिगुम्फिता किङ्किणीध्वजः ।
अङ्गभङ्गादिकां चेष्टां मञ्जुलां दर्शयत्यसौ ॥ २० ॥

प्रियतमेऽभिमुखं समुपागते
वनितया स्थितमेव समौनया ।

हर्षोत्कर्षवशान्निमीलितदृशा स्रस्यद्रणन्मेखला-
संवृत्याकुलहस्तया स्मरभरक्लिन्नस्मरावासया ।
चित्रं कल्पितगात्रयापि विजने तन्व्या चटूक्तीर्वद-
न्त्यास्तां रन्तुमपीक्षितुं प्रियतमः संभावितो दुर्घटः ॥ २९ ॥

दुःखितापि स्वयं कन्या न मुग्धत्वात्प्रियं वदेत् ।
तत्सखी तदवस्थां तु यथास्वं समुदीरयेत् ॥ ३० ॥

दम्भाद्दलानि किल मुर्मुरतां भजन्ते
श्वासैरयाश्रुमिषदीर्यत एव तापः ।
तस्या वियोगवशतः प्रिय कार्श्यमेवं
यन्नाङ्गुलीयमपि कङ्कणतां प्रयाति ॥ ३१ ॥

अथ पणाङ्गना—

स्वकीयानन्यशरणा वित्तशायी पणाङ्गना ।
प्रेमोद्रेकः परस्याः स्या[illegible]मा कामिनां प्रिया ॥ ३२ ॥

वेश्या सामान्यवनिता कृत्रिमस्नेहपण्डिता ।
तस्या गुणिनि न प्रीतिर्न चाप्रीतिश्च निर्गुणे ॥ ३३ ॥

केवलं धनलुब्धास्ता हृदि प्रेमविवर्जिताः ।
शृङ्गाराभासरूपः स्यात्तत्संभोगस्तु कामिनाम् ॥ ३४ ॥

यो वेषभृद्गूढकामः सुखलब्धधनो जडः ।
क्लीबस्तु पुंस्त्वमन्यो योऽभिमानी पितुर्धनात् ॥ ३५ ॥

इत्यादिपुरुषान् गत्वा सर्वमाकृष्य तद्धनम् ।
निर्धनांस्तान् विमुञ्चन्ति तास्ततो वर्जयेद्बुधः ॥ ३६ ॥

तासां प्रगल्भसुरतप्रौढानां तु मनोहरम् ।
तिरस्कृतपरस्त्रीकं मैथुनं स्यात्प्रियं नृणाम् ॥ ३७ ॥

गाढाश्लेषविमर्दितस्तनयुगं स्वेदार्द्रगण्डस्थलं
आस्यद्भ्रूयुगलं नखाङ्कमथितैर्धार्तविचित्रं पुनः ।
सन्दष्टप्रविसारसीत्कृतिरवं वेल्लत्कराम्भोरुहं
पण्यस्त्रीसुरतं रतेरिव गृहं कामी लभेत क्वचित् ॥ ३८

नान्याङ्गनासु सुरतं किल निर्विशङ्कं
कर्तुं क्षमः कुलवधूषु घवोऽप्यसूयाम्।
पण्याङ्गनासु लभते द्वयमेव तस्मात्
सर्वस्वमेव तदिमाः कमनस्य कामम् ॥ ३६ ॥

अयुक्त्या सेविता घ्नन्ति युक्त्या संमदयन्ति ताः।
निसर्गेणैव दुर्ज्ञेया वेश्यास्तेन विषोपमाः ॥ ४० ॥

अथैता अष्टौ नायिकाः—

आद्यौ स्वाधीनपतिकाथोत्का वासकसज्जिका।
अभिसन्धिता विप्रलब्धा खण्डिताप्यभिसारिका ॥ ४१ ॥

प्रोषितप्रेयसी चेति नायिकाः प्राङ्निरूपिताः।
ता एवेह भवन्त्यष्टौ स्वावस्थाभेदतो यथा ॥ ४२ ॥

अथ स्वाधीनपतिका—

पार्श्वं नोज्झति यस्यास्तु रतिप्रेमवशः पतिः।
नानाविलाससंसक्ता स्वाधीनपतिकोदिता ॥ ४३ ॥

तत्कण्ठे कुसुमस्रजं कलयति प्रागवृत्तपीनस्तन-
द्वन्द्वे पत्रलतां तनोति तिलकं भालेऽथ विन्यस्यति।
गण्डौ कुण्डलमण्डितौ जनयति प्रेमोदितैस्तद्वपुः-
स्पर्शं वापि दृधद्वियोगविधुरः प्रेयान् प्रियां नोज्झति ॥ ४४ ॥

अथोत्का—

सोत्का भवति यस्यास्तु सङ्केतं नागतः प्रियः।
तस्य चानागमे हेतुं चिन्ताव्याकुलिता स्मरेत् ॥ ४५ ॥

नागाग्मे दयितः कयापि परया रुद्धोऽथ सख्यायया
श्यामकः किमु कारणेन महता भाव्य तदत्र क्षणे।
विन्यस्यास्य सरोरुहं करतले दीर्घं रुदित्वा तथा
निश्वस्यापि चिरं ततः क्षितितले क्षिपाश्च पुष्पस्रजः ॥ ४६ ॥

अथ वासकसज्जा—

ज्ञेया वासकसज्जा सा सज्जितात्मा रताश्रया।
वल्लभागममालोच्य द्वारालोकनतत्परा ॥ ४७ ॥

सालंकारमुदीक्ष्य दर्पणतले स्वाङ्गं प्रदीपोज्ज्वलं
रम्यं तद्गृहमद्य पद्मनयनान्तः संमदं बिभ्रती।
आयाते दयिते भविष्यति रतं सोत्कण्ठमेवं चिरा-
देवेन्दीवरमालिकां किल पुरो द्वाःस्थाक्षिपत्तत्पथि ॥ ४८ ॥

अथाभिसन्धिता—

पदलग्नोऽपि यः कोपात्पतिः पूर्वं निराकृतः।
तं विना दुःखिता साभिसन्धिता कथिता बुधैः ॥ ४९ ॥

कोपात्कोपनया मया चरणयोर्लग्नः पतिर्धिक्कृतो
यन्नाभाष्य सखीवचोऽपि विहितं सर्वं ममस्तत्फलम्।
यच्छीतान्यपि चन्द्रचन्दनबिसाम्भोजादिवस्तूनि मे
चण्डांशूल्मुकसंनिभानि च वपुः सन्तापयन्ति ध्रुवम् ॥ ५० ॥

अथ विप्रलब्धा—

दूतीं संप्रेष्य सङ्केते गत्वा स्वयमनागते।
प्रिये च तं विना दुःस्था विप्रलब्धाभिधीयते ॥ ५१ ॥

सङ्केताश्रयमेव भर्तृगदितं संप्रेष्य दूतीं स्वयं
स्थित्वा तत्र च तं विना चिरमसौ धन्याभिलाषा ततः।
किं तु स्वागमसूचनाय नयनैर्बाष्पद्रवत्कज्जलै-
र्धैर्येभित्तिमिषाद्विलेप सुचिरं मन्दं वदत्यङ्गये ॥ ५२ ॥

अथ खण्डिता—

दयितो नागतो यस्याः कुतोऽपि रतिमन्दिरे।
तदनागमनेनैव संतप्ता खण्डिता मता ॥ ५३ ॥

दीर्घं निश्वसितं तथैव रुदितं सोत्कण्ठमुद्घोषितं
यातं मन्दगतेन साश्रमसकृच्चक्षुर्दरिद्राद्दिशम्।

सख्या संवपिन प्रिये रतिगृहे नागच्छति व्याकुल-
प्रेयस्या तदनुष्ठितं किमपि यद्वक्तु न कोऽपि क्षम ॥ ५४ ॥

अथाभिसारिका—

निस्त्रपा स्यान्मदेनैव मदनेनाप्रिया प्रिया।
अभियाति प्रियप्रान्तं सङ्केत साभिसारिका ॥ ५५ ॥

द्रष्टुं वल्लभमीक्षणैर्न तडितस्त्रस्तं न चाम्भोधर
ध्वानोऽप्याकलित न श्रुत तदुदित वाक्य विमृश्यानया।
नासारप्रभया स्मृता विधुरता तत्सङ्गमाकाङ्क्षया
सङ्केतं दयितस्य केवलमसौ चक्रेऽभिसारोद्यमा ॥ ५६ ॥

अथ प्रोषितपतिका—

यस्या कृत्यावधि भर्ता विदेश कारणाद्गत ।
तदनागमसतप्ता प्रोषितप्रेयसीति सा ॥ ५७ ॥

काचित्पाण्डुरगण्डमण्डलतुलत्कैशावलीसंयमं
कृत्वाथ श्लथकङ्कणच्युतिभयादुद्यम्य हस्तौ निजौ।
स्फारद्वारकपाटलम्बिततनुर्दत्तेक्षणा तत्पथि
प्राय प्रेमभरालसा सुकृतिना सद्य समाश्लिष्यते ॥ ५८ ॥

चिन्ताश्रुपातमरसञ्ज्वरखेददीर्घ-
निश्वाससम्युदितयत्र्नसंप्रयोगै ।
पयोरकथा गतधवा किल विप्रलब्धा
सा खण्डितापि विबुधै सदृशीत्यमेव ॥ ५९ ॥

स्वाधीनभर्तृका हृष्टा नानालंकृतिमण्डना।
एवं वासकसज्जा स्यात्पर सागन्तुकप्रिया ॥ ६० ॥

त्रिधाभिसारिका स्वीया परकीया पणाङ्गना।
स्वाधीनपतिकाद्यास्तु यथोक्ता प्राक् तथा मता ॥ ६१ ॥

स्वीया सलज्जा समया प्रच्छन्नापि प्रियं व्रजेत्।
परकीया तु व्रजेद प्रच्छन्ना शङ्किता हृदि ॥ ६२ ॥

निःशङ्किता मदोद्रेका प्रसृताक्षी सखीयुता ।
वेश्या तथैकधावस्थाभेदादेताः स्युरष्टधा ॥ ६३ ॥

पुनः सर्वास्त्रिधा ताः स्युरुत्तमा मध्यमाधमाः ।
शतत्रयी चतुरशीत्यग्रा भवति तन्मितिः ॥ ६४ ॥

अथोत्तमा—

प्रसीदत्यनुनीता या यथादोषं प्रकुप्यति ।
सानुरागा भृशं पत्यौ गुणहार्या मतोत्तमा ॥ ६५ ॥

क्रुद्धा किं मयि सुभ्रु कोऽन्यमनुजे क्रोधः प्रिय प्रायशः
कोऽस्यन्यस्त्वमसीति मा वद शुभे दासोऽस्मदीयः कथम् ।
इत्युपायं पदानतः प्रियतमो भूमेरुदस्यानया
सानन्दश्लथदश्रुसार्द्रकुचयोर्मध्ये धृतः कान्तया ॥ ६६ ॥

अथ मध्यमा—

स्वल्पापराधे या क्रोधं धत्ते शीघ्रं च मुञ्चति ।
कुर्वत्यल्पकारणाद्रागं याति सा मध्यमा स्मृता ॥ ६७ ॥

कोपावेशवशस्फुरत्तरलसद्बिम्बोष्ठपार्श्वोल्लसद्-
गण्डाभोगपरिस्खलच्छ्रमजलव्याजृम्भमाणच्छविः ।
सभ्रूभङ्गमपि त्वयापि सुभगे पादानतेऽनुग्रहं
चक्रे नूपुरमिश्रतत्कणवचसा मन्दं पृथक्कुर्वती ॥ ६८ ॥

अथाधमा—

प्रकुप्यति विना मन्तुं तुष्यत्यनुनयं विना ।
निर्हेतुकप्रवृत्तिर्या चलचित्ताधमा मता ॥ ६९ ॥

यस्मिन्नुज्ज्वलगण्डमण्डलमिदं पूर्णेन्दुबिम्बं हस-
त्युच्चैर्मन्मथभूपतेरपि धनुर्भ्रूविभ्रमो भङ्गुरः ।
हारः स्वेदजबिन्दुविद्रुमरुचिर्मन्दीभवत्स्वङ्गना-
स्यान्तो मानिनि कोऽभिमान इह ते पादप्रसक्ते मयि ॥ ७० ॥

ज्ञातिकालवयोऽवस्थाभावमन्मथनायकैः ।
भवेयुर्बहुधाप्यन्या नोदिता गुरुताभयात् ॥ ७१ ॥

कम्परोमोद्गमस्तम्भाः स्वेदाश्रुजडिमभ्रमाः ।
सपर्याः सम्भोगशृङ्गारे कविभिर्नायिकाश्रिताः ॥ ७२ ॥

धर्मार्थकामनिपुणोद्विजराजमित्र-
संबन्धितीव्रकुलजा ललना न सेव्याः ।
व्यङ्गास्तपोव्रतधराश्च विभिन्नसंख्या
हीनाङ्गयाश्च चपला महतामगम्याः ॥ ७३ ॥

स्वीयाभिर्वरवर्णिनीभिरनिशं संभोगसौख्यं सदा
कुर्वाणो नवनर्मभावकलनविधौ चातुर्यचर्याचणः ।
यस्तत्याज पराङ्गनानिधुवनं त्वप्रीतिकीर्तिप्रियः
सोऽयं नन्दतु नीतिमानकबरः शृङ्गारशृङ्गारदः ॥ ७४ ॥

इति सकलकलापारीणरसिकसाम्राज्यधुरीण-
श्रीअकबरसाहिशृङ्गारदर्पणे द्वितीय उल्लासः ।

## तृतीय उल्लासः

अथ विप्रलम्भशृङ्गारः—

विप्रलम्भस्तु शृङ्गारश्चतुर्धा वर्ण्यते बुधैः ।
पूर्वानुरागो मानात्मा प्रवासः करुणाह्वयः ॥ १ ॥

तत्राद्यः—

यः पूर्वदर्शनोद्भूतो दम्पत्योः सानुरागयोः ।
पूर्वानुरागो विज्ञेयः स चाप्यसौ भवेद्यथा ॥ २ ॥

अलं रम्भापत्रव्यजनपवनैश्चन्दनचयै-
रलं फुल्लाम्भोजप्रसवशयनीयैर्मम सखि ।
अलं चन्द्रज्योत्स्नाबिसकिसलयैर्दाहनिपुणैः
परं कन्दर्पाग्निं सुभगपरिरम्भः शमयति ॥ ३ ॥

पूर्णेन्दोरिव मण्डलाद्विरचितं यद्वा सुधास्यन्दितैः
स्त्यानीभूतममन्दसुन्दररसल्लावण्यपुञ्जीकृतम् ।
लीलासद्म रतेरिव स्मरशराभ्यासैकभूमिः कदा
द्रक्ष्यामि प्रणयप्रसादसुभगं कान्तामुखाम्भोरुहम् ॥ ४ ॥

चन्द्रचन्दनकर्पूरबिसपङ्केरुहादयः ।
स्मरज्वरं न दम्पत्योः शमयन्ति निषेविताः ॥ ५ ॥

मिथो दर्शनसंलापप्रेमान्दोलितचित्तयोः ।
भवेत्तयो रसप्राप्तौ दशावस्थापरः स्मरः ॥ ६ ॥

तास्त्विमाः—

तत्राभिलाषश्चिन्ता च स्मृतिस्तद्गुणकीर्तनम् ।
स्यादुद्वेगः प्रलापश्चोन्मादो व्याधिस्तथाष्टमः ॥ ७ ॥
जडत्वं मरणं चेति कामावस्था दश स्मृताः ।
दम्पत्योः संगमाभावे जायन्ते विषमा इमाः ॥ ८ ॥

अथाभिलाषः—

तत्संगमकृते यादृ संकल्पाकुलचेतसा ।
व्यवसायो य एव स्यादभिलाषः स संस्मृतः ॥ ६ ॥

लोलाक्षी चलमानसा कुत इयं भूयो गृहान्तर्विश-
त्यायातीह बहिः सहालिभिरहो संभाषते सस्मिता ।
धत्ते विभ्रममन्थरां गतिमथालोक्य प्रियस्याननं
तन्मन्ये विषमायुधस्य विशिखैर्लक्ष्यीकृता खद्यते ॥ १० ॥

अथ चिन्ता—

केनोपायेन लभ्यः स्याद्दयितोऽथ परः कथम् ।
तत्प्राप्तयेऽथ किं कार्यमिति चिन्ता निगद्यते ॥ ११ ॥

प्रेयान् दूरगतः सखी न निपुणा भृत्ये रहस्यं कुत-
श्चो वाच्यं न पुनः स्मरज्वरभरोऽमन्येऽस्ति वैद्यः पटुः ।
रागोऽस्मिन्मम चित्तयेति सुदृशा दृष्टे प्रिये सत्सखीं
यन्नत्वा चलनाकृतिर्न विहिता न प्रस्थितं न स्थितम् ॥ १२ ॥

अथ स्मृतिः—

औदास्यं परकृत्येषु यस्मिन्नेकाग्रता प्रिये ।
मनोरथैश्च निश्वासैश्चेष्टा तत्स्मरणं भवेत् ॥ १३ ॥

उज्जृम्भाधुरहम्यवालयवने नैवा विधत्ते रतिं
चन्द्रं निन्दति विन्दतीव दहनं कर्पूरवर्षं पुनः ।
दीर्घश्वासमरुद्भिरेव कृशतां याता वियोगच्चनु-
स्तन्मन्ये स विमुग्धया परिचितः कश्चिद्विदग्धो युवा ॥ १४ ॥

अथ गुणकीर्तनम्—

तद्रूपस्मितचातुर्यसंलापैः सदृशः परः ।
युवा न दृश्यते कोऽपि स्यादेतद्गुणकीर्तनम् ॥ १५ ॥

तद्रूपं स्मरविभ्रमस्मयहरं तन्मञ्जुलालोकनं
वाचस्ताः स्मरकेलिमङ्गलसुभगा निस्तन्द्रचन्द्रोपमम् ।

तस्यास्यं दयितेक्षतां न परतां विभ्रच्चदित्थं मतो
मन्ये भक्षितकालकूटमिव मे यस्मान्मुहुर्मूर्च्छति ॥ १६ ॥

अथोद्वेगः—

यत्र वस्तुनि रम्येऽपि द्वेषः प्रीतिर्न च क्वचित् ।
जीवितव्येऽप्यनाश्वासः स चोद्वेगो मतो यथा ॥ १७ ॥

संतापं तनुते शशी सुतनु ते प्रत्यङ्गमङ्गारव-
क्षेपश्चन्दनजो धिनोति न मनः शीतानिलोऽन्यादृशः ।
विश्वासोऽपि न जीवितस्थितिविधावुद्भ्रान्तचेता यत-
स्तत्किं सुन्दरि पञ्चबाणविशिखास्त्वय्यास्पदं चक्रिरे ॥ १८ ॥

अथ प्रलापः—

प्रियस्य संगमाभावान्मनो न लभते धृतिम् ।
वक्ति प्रियाश्रितालापं प्रलापो यत्र स स्मृतः ॥ १९ ॥

किञ्चित्कुञ्चितलोचनेन सुभगेनालोकिताहं मया-
पीतयं चारु निरीक्षितः स च किमप्यूचे वचः सस्मितम् ।
नो शक्ता प्रतिवक्तुमाशु सखि किं यातो विधाय क्रुधं
नायास्यति चेत्यनूद्य नयने विस्फारिते सत्पथि ॥ २० ॥

अथोन्मादः—

कम्परोदननिश्वासक्षितिलेखभ्रमादिभिः ।
चेष्टा संजायते यत्र स चोन्मादः स्मृतो यथा ॥ २१ ॥

दीर्घं निश्वसिति क्षितिं विलिखति श्वस्यत्कुरङ्गीदृशा
सोत्कम्पा पुलकाङ्किता किमपि च ध्यानाधिरूढा प्रिये ।
धृत्वाङ्के किल वल्लकीं च सुदती तस्थौ रुदत्येव सा
मन्ये केवलमेव मन्मथगुरोरादत्त दीक्षाक्रमम् ॥ २२ ॥

अथ व्याधिः—

दीर्घश्वासाकुलत्वं च यत्र संतापवेदने ।
शरीरकृशता प्रायो व्याधिः स्यादष्टमो यथा ॥ २३ ॥

श्वासैः शोषितपुष्पहारनिचयैरापाण्डुगण्डस्थलैः
संतापैः किल मुर्मुरीकृतसितश्रीखण्डलेपद्रवैः ।
गात्रं बालमृणालकोमलमिदं तन्वाङ्गि यत्तानवं
प्राप्तत्तन्मदनज्वरप्रकटितैर्दोषैरभिज्ञायते ॥ २४ ॥

अथ जडत्वम्—
श्वासाधिक्यं स्मृतिभ्रंशो हुंकारः समयं विना ।
स्तब्धत्वं च दृशः कार्श्यं जडतेत्युदिता यथा ॥ २५ ॥

यद्वक्त्रं घनसारसन्निभमिदं श्वासैः कदुष्णैः कृतो
बिम्बोष्ठस्तव धूसरोऽथ नयने निःस्पन्दतारे यतः ।
याता नाशमपि स्मृतिः परमसौ हुंकार एव स्थित-
स्तच्छङ्के सनिवेश एव मदनः प्रत्यङ्गमङ्गस्पृतः ॥ २६ ॥

अथ मरणम्—
यदा पृथग्विधोपायैर्नार्या न प्रियसंगमः ।
ततः स्मरेषुविद्धाया मरणस्य दशा भवेत् ॥ २७ ॥

एता एव दशावस्था पुंसोऽपि स्युर्मनोभुवः ।
वैधर्म्यान्मरणं प्राय कविभिर्नावर्ण्यते ॥ २८ ॥

वर्णयन्ति पुनः केचिन्मुहूर्त्तोज्जीवनकाङ्क्षया ।
सत्यवृत्तानुवादे तदुत्पाद्यं क्वचिदेव न ॥ २९ ॥

एकस्य मरणेनान्यो म्रियते चेत्कथञ्चन ।
प्रेमातिरेकता न स्यान्मृतस्येतरेण संगमः ॥ ३० ॥

प्राङ्नारी सानुरागा स्यान्नरः पश्चात्तदिङ्गितैः ।
ततः संभोगश्रृङ्गारो निसर्गसुभगो भवेत् ॥ ३१ ॥

अथ श्रृङ्गाराभासता—
ततोऽन्यथापि नो दोषः स्नेहसाम्यं यदि द्वयोः ।
एकापरक्तवृत्तौ तु श्रृङ्गाराभासता मता ॥ ३२ ॥

श्रृङ्गाराभासता प्रायो बुधैर्हास्येषु वर्ण्यते ।
दुर्योधन मया वेद्यं साद्यर्यं सफलीकुरु ॥ ३३ ॥

अथ परस्त्रीसंगमोपायः—

यस्यां च सानुरागः स्यान्नायकस्तत्सखीगणम् ।
आवर्जयति साम्नापि दानमानादिभिर्गुणैः ॥ ३४ ॥

तत्सखीनां पुरस्तस्याः स्तुतिं कुर्वन्निवेदयेत् ।
स्वाभिप्रायं विनाप्येता नियुञ्ज्यादिङ्गितं प्रति ॥ ३५ ॥

प्रकाश्य दूतीद्वारेण सम्बन्धमनोरथम् ।
सप्राभृतैः पुनर्लेखं प्रेषयेत्तामतन्द्रितः ॥ ३६ ॥

रहस्ये तां समालोक्य वचनैर्मृदुचाटुभिः ।
सविस्मयकलायोगैर्विस्मापयति नायकः ॥ ३७ ॥

व्याधिव्याजमुदीर्य शून्यसदने धात्रीसखीसद्मनि
स्याद्रात्रिभ्रमणे महोत्सवविधौ घोरे भयस्थानके ।
अन्यस्यापि निमन्त्रणेऽथ विपिने किञ्चिद्विविक्तस्थले
प्रायो नूतनसंगमः किल भवेत्सपदा वियुक्तस्तयोः ॥ ३८ ॥

गरीयान्यदि रागः स्यात्प्रार्थिता सा न लभ्यते ।
अन्योपायस्तदा कार्यो निस्तन्द्रः साधयेत्परः ॥ ३९ ॥

परस्त्रीसंगमोपायो न बुधैरुपदिश्यते ।
परं काव्याङ्गमेतत्तु रुचिरं तन्निगद्यते ॥ ४० ॥

प्रतिषेधभयः स्त्रीणां दुर्लभत्वं च वामता ।
तत्सर्वं कामबाणानां निशितीकरणं परम् ॥ ४१ ॥

कान्तानामभिमानाद्वा भयाद्वा परयोषिति ।
महतामपि रम्यं स्यात्प्रच्छन्नसुरतं यथा ॥ ४२ ॥

निम्ने पर्णकुटीरके विरचिते गत्वेऽथ वल्मीककुटे-
ष्वान्ते गाढतरे तडिद्विलसितैर्भीमे घने गर्जति ।
शङ्काव्याकुलितापि वामनयना यामीति जल्पन्त्यपि
प्रापस्तत्र रिरंसति प्रियहते संहृतयासौ मनः ॥ ४३ ॥

अथ मानः—

प्रियं प्रतीर्ष्यया यत्र विकारं कुरुतेऽबला ।
स मानस्तु परस्त्रीणां सङ्गदोषाद्भवेद्यथा ॥ ४४ ॥

किञ्चित्कुञ्चितमेव लोचनयुगं बाष्पाम्बुभिर्गद्गदं
गण्डौ पाण्डिममण्डितावपि परां धत्तः श्रियं पाटलाम् ।
बिम्बोष्ठस्फुरणं तवाद्य दयिते वाक्संयमश्चाधुना
नो विद्मः किमनुग्रहोऽस्ति यदितः स्वान्तेऽथवा विग्रहः ॥ ४५ ॥

स च त्रिधा भवेत्प्रायो नारीणां कामिनं प्रति ।
यथादोषमवेक्ष्य, स्यादुत्तमो मध्यमो लघु ॥ ४६ ॥

तत्र गुरुः—

भुक्त्वा सपत्नीमायाते पत्यौ दृष्टे नखाङ्किते ।
स्वयं तत्सदयोर्गोत्रस्खलिते स गुरुर्भवेत् ॥ ४७ ॥

तिर्यग्वक्रितमेव नेत्रयुगलं भ्रूविभ्रमो भङ्गुर-
श्वासः प्रस्फुरिताधरोऽरुणिमतां धत्ते कपोलद्वयम् ।
कोपावेशवशादियं तव दशा मय्यानते पादयो-
र्यावत्कः कृतयास्तदा भुजलतापाशेन बध्नातु माम् ॥ ४८ ॥

मध्यमः—

प्रिये दृष्टेऽन्यया सार्धमनुरागेण जल्पति ।
यद्वा सख्योदिते दोषे मानः स्यान्मध्यमो यथा ॥ ४९ ॥

कस्मात्तामरसश्रियं सुनयने धत्तस्तरां लोचने
धात्री किं कलकण्ठि निष्ठुरतरा सुभ्रु भ्रुवौ भङ्गुरे ।
मन्तुर्नास्ति मयीति तेन गदिते क्रोधं वृथा मा कृथा
मानिन्याः स्रवदश्रुनेत्रयुगलं चक्रेऽथ तूष्णींस्थितम् ॥ ५० ॥

लघु—

सानुरागदृशा नाथे परां पश्यति कामिनीम् ।
तस्मिन्नन्यमनस्केऽपि स लघीयान्मतो यथा ॥ ५१ ॥

चेज्जानासि कृतापराधमपि मां तत्पाणिना संस्पृशा-
मीति त्वत्कुचकुम्भमेव तदपि त्वं मन्यसे विप्रियम् ।
लीलातामरसेन तर्जय परं स्वीयं मुखं साधुभि-
र्नेत्रैः कज्जलमेचकैः किमु विधौ बिम्बाकृति नीयते ॥ ५२ ॥

यः कामिनां तु दुःसाध्यो देशकालबलादिभिः ।
कोपः स्त्रीणां भवेत्प्रायः सुखसाध्यो निगद्यते ॥ ५३ ॥

सौधं सुधांशुधवलं रमणीयचित्रं
किञ्चित्कणत्कनकराजिविराजमानम् ।
दीप्तप्रदीपमथ कल्पिततल्परम्यं
क्रीडावनं च कलितं पिककाकलीभिः ॥ ५४ ॥

इत्यादयः प्रदेशास्तु मानिनीनां मनोहराः ।
गरीयसोऽभिमानस्योल्लासनाय भवन्त्यमी ॥ ५५ ॥

दिक्कान्ताननदर्पणप्रतिनिधिं संवीक्ष्य राकानिशा-
कान्तं सौधशिरःसुधाधवलितं तल्पं दुकूलावृतम् ।
आघ्राय स्फुटगन्धबन्धुरतरान् सन्मालतीगुच्छकान्
तत्यात्र द्रुतमेव चाटुचतुरे कान्ते स्मयं मानिनी ॥ ५६ ॥

अभ्युद्गते शशधरे मधुमासि रम्ये
जम्भारिमन्मथमहोदयवासरेषु ।
वापीतडागजलकेलिषु मद्यपाने
मानः स्खलत्वमुपयाति मनस्विनीनाम् ॥ ५७ ॥

मुग्धे मन्मथधर्मवारणमिदं पूर्णेन्दुबिम्बं लस-
त्पुष्पैः पश्य रसालमञ्जरिमिमां कामेषुमन्वेषय ।
प्रीतौ कः प्रतिबन्धकस्तवेति निगदन् पादानतस्त्वं करे
बिभ्रत्याः सुतनोस्तनुः पुलकिता सिञ्चेव हार्दामृतैः ॥ ५८ ॥

प्रत्यप्रदोषसमये वनिताजनस्य
दूतीजनस्य पुरतो लघुरेव कोपः ।
प्रायो गुरुत्वमुपयाति स एव कानि-
पयेषु किं नु विषमा विषमेषु रीतिः ॥ ५९ ॥

किमपि चरणगतात्प्राणनाथादपेते
निबिडतरभिमाने किञ्चिदुत्कम्पशून्ये ।
स्तनयुगलविभागे प्रीतयाप्यायताक्ष्या
मुहुरनुसृतदूती वीक्ष्य कोपो व्यधायि ॥ ६० ॥

चाटूक्तैरपि पादपङ्कजपरीरम्भैर्मुहुश्चुम्बनैः
सान्द्रैः प्रेमवचोभिरम्बुजदृशः स्थिरमन्दिमाने गमः ।
अन्यस्त्रीपरिरम्भजातमुरसि स्पष्टाङ्गरागं समा-
लोक्य द्रागयितस्य नूतनतरस्तस्याः [redacted] रोषोऽभवत् ॥ ६१ ॥

अथ षडुपायाः—

सामदाने तथा भेद उपेक्षा प्रणतिस्ततः ।
षष्ठः प्रसङ्गविध्वंसो न दयतः शुचिहानिकृत् ॥ ६२ ॥

प्रसादने तु मानिन्या उपायाः षडिमे मताः ।
पुरतस्ते निदर्श्यन्ते शुभोदाहृतिसंयुताः ॥ ६३ ॥

अथ साम—

पालनीयस्त्वया कान्ते सापराधोऽपि मादृशः ।
एवं सान्त्ववचो यत्र तत्साम गदितं बुधैः ॥ [redacted] ॥

मादृक्षः खलु दुर्विनीत इति ते संरक्षणीयो यदा
क्रोधः कोऽपि च कोपने लघुतरः क्षन्तव्य एवाधुना ।
एवं सान्त्वनसूचकानि गदतः पत्युर्वचांस्येतया
नेत्राम्भः प्रशमय्य सस्मितमथो वक्तुं क्षमोऽनुग्रहः ॥ ६५ ॥

अथ दानम्—

यत्र तत्तुष्टये दद्याद्दयितो भूषणादिकम् ।
किञ्चित्कारणमुद्दिश्य तद्दानमुदितं यथा ॥ ६६ ॥

अयं मुक्ताहारः कुचकनककुम्भे तव शुभे
घटेतेत्युक्त्वा सोऽक्षिपदथ गले पङ्कजदृशः ।
तदा रोमोद्गमाङ्कुरितवपुरेषा क्रुधमलं
जहौ प्रेयानस्या द्रुतमथ चुचुम्बाधरतलम् ॥ ६७ ॥

अथ भेदः—

यत्र प्रसादितं तस्याः समावर्ज्य सखीजनम् ।
कान्तः प्राप्नोति तद्द्वारा कान्तां भेदः स चोच्यते ॥ ६८ ॥

अद्यो(?)द्दितिमानमाशु दधती हस्तद्वयं धुन्वती
मात्रागाः कितवेति कर्कशगिरा संतर्जयन्ती मुहुः ।
आगत्यापि वल्लभे प्रियतमा कोपभ्रमद्भ्रूलता
सख्यावर्जितयैव कोमलगिरा स्वैरं समाश्वासिता ॥ ६९ ॥

अथोपेक्षा—

परार्थपिशुनैर्वाक्यैरव्यक्तत्वानुग्रहसंविधाम् ।
यत्रानुगृह्यते योषिदुपेक्षा सा स्मृता यथा ॥ ७० ॥

हारस्तारतरः स्फुरत्तरमिदं ग्रैवेयकं सुभ्रु ते
रम्यस्ते तिलकः सुकाञ्चनमयी काञ्ची भृशं राजते ।
प्रत्यङ्गं स्पृशता प्रियेण विलसद्रोमोद्गमा तत्क्षणा-
दित्थं मानमुपेक्ष्यैव शनकैः संत्याजिता मानिनी ॥ ७१ ॥

अथ प्रणतिः—

दैन्यमेकं समाश्रित्य पादयोः पातनात्मता ।
प्रणतिर्वल्लभा सा स्याद्योषितो ललिता यथा ॥ ७२ ॥

काचित्कुङ्कुमपङ्कसंकरलसद्वृत्तोरुपीनस्तन-
द्वन्द्वाक्रान्तिपरिक्षिणप्रणयपारस्त्रीसंश्रये वीक्ष्य तत् ।
भर्तुः पादयुगानतस्य किमपि न्यूनं च शंसद्रसं
कामं संभ्रमदाप तीव्रविरहाल्लोलेक्षणाश्रु क्षणात् ॥ ७३ ॥

अथ प्रसङ्गविभ्रंशः—

यत्राकस्माद्प्रजायन्ते भयहर्षादिभावनाः ।
स स्यात्प्रसङ्गविभ्रंशः कोपभ्रंशाद्यथोच्यते ॥ ७४ ॥

वल्लभे गदति मे रागो हृदि
स्थिरपपात कृतघातनिःस्वनः ।

किं विभिरयुदितयत्युपाययो
कोपसंभ्रममपाकुरुतापला ॥ ७५ ॥

प्रसादने फलिताः स्युरित्युपाया यथोत्तरम् ।
प्रायस्तु भूरिशः कार्यास्त्वप्रधानास्त्वाः क्वचिद्बुधैः ॥ ७६ ॥

न चोपेक्षयितव्योऽपि कान्तया मानवः प्रियः ।
मानोऽपि जातु चिरतार्थः प्रणामोऽपसिद्धये ॥ ७७ ॥

प्रयुञ्जीतेत्युपायांश्च दयितापि प्रति प्रियम् ।
नोपेक्षेण पुनः क्रुद्धः स्यादिच्छित्वारथं परम् ॥ ७८ ॥

न स्यात्प्रेम विना मानिनीनाम्यनुनयां विना स्मरः ।
द्वयोरपि ततो मानभेदः स्यात्प्रीतिवर्धनः ॥ ७९ ॥

सानुरागा परोपाय भर्तः सुभग वल्लभ ।
दयितेव प्रिय स्वामिन्नाथ चन्द्रास्य जीवित ॥ ८० ॥

अधीशा मन्मथेत्याद्य शठ धृष्ट गतत्रप ।
भो दुःशील दुराचार दुर्भगाहिम निष्ठुर ॥ ८१ ॥

मानावस्थोरवचनाद्यपलोऽभिनाथ
नश्चिन्निपदस्य कस्तु दनिमोसमक्ष ।
प्रायः प्रयासयत्नरसदुर्पयन्ता च
द्रष्टव्यो मदेशिप्रयतमः विश्व कामिनीनाम् । ८२ ॥

रम्यस्ताण्डवडम्बरोऽपि शिखिनां केकाश्रुतां वह्निहसात्
पर्जन्या अपि गर्जितध्वनिभृतस्ते वज्रमादेव मे।
इद्धिन्नोऽपि कदम्बकोरकचय. सोऽङ्कारसन्दोहसात्
प्राणेशाविरहार्दितस्य सकलं दैवादसह्यं कृतम् ॥ ८५ ॥

चिन्तादौर्बल्यमालिन्यप्रागर्याव्यथतादयः।
स्त्रीणां स्युर्बहुधापापि स्यात्स्मृतिश्चावधे. परम् ॥ ८६ ॥

शशिकलेव तनुस्तनुतां गता
धरतनोज्वलितेऽद्य धवे भृशम्।
अहह काम परेऽहरि सायकान्
निगद कुत्र विमोक्ष्यसि निर्दय ॥ ८७ ॥

रूक्षा सेऽलकवल्लरी सुमलिना वेणी किमेषेक्षणे
नेत्रे सुभ्रु निरञ्जने धवलतां धत्तेऽथ बिम्बाधरः।
पाण्डुच्छायमिदं वपु'स सुभगो दूरे वियोगक्रम-
व्यापत्तापदशा सखीव सुतनोराश्लिष्य या तस्थुषी ॥ ८८ ॥

शङ्के न तत्र रजनी यदि वा न चन्द्रो
नो कौमुदी धवलयत्यथ विश्वविश्वम्।
किं वा न कोकमिथुनानि विदेशवर्ती -
मां प्रेयसीमपि न संस्मरतीह येन ॥ ८९ ॥

शशधर कुरु ज्योत्स्नामच्छां त्रिकालय पैरथ
विधुनु पवन स्मेराम्भोजावलीं प्रसर स्मर।
शिथिलय कथां तस्याप्यद्यावधि परिपूरिनः
किमपि च परं चेतः कर्तुं ममालि समीहते ॥ ९० ॥

स्युरतो नायकस्यापि दशा विरहसंभवाः।
कामबाणप्रहाराणा मा भूवंस्ता रिपोरपि ॥ ९१ ॥

यः प्रेमप्रथिमानमाकलयितु स्विद्विप्रयोगद्रव
जिज्ञासुः प्रयायौ निजप्रणयिनीं मेजे नियुज्य स्फुटम्।

शृङ्गारैकरसामृतस्तिमितधीरुद्दामधामाद्भुतः
श्रीसाहिर्जयतादसावकबरो भूपालचूडामणिः ॥ १२ ॥

इति सकलकलापारीणरसिकसाम्राज्यधुरीण-
श्रीअकबरसाहिशृङ्गारदर्पणे तृतीय उल्लासः ॥

---

रम्यस्ताण्डवडम्बरोऽपि शिखिनां केकाभृतां वह्निसात्
पर्जन्या अपि गर्जितध्वनिभृतस्ते वज्रमादेव मे ।
वह्निश्चोऽपि कदम्बकोरकचयः सोऽङ्गारसन्दोहमात्
प्रायो राविरहार्दितस्य सकलं देवादृशं कृतम् ॥ ८५ ॥

चिन्तादौर्बल्यमालिन्यजागर्याव्यग्रतादयः ।
स्त्रीणां स्युर्बहुधाथापि स्यान्मृतिश्चावधेः परम् ॥ ८६ ॥

शशिकलेव तनुस्तनुतां गता
परतनोश्चलितेऽद्य धवे भृशम् ।
अहह काम परेऽहनि सायकान्
निगद कुत्र विमोक्ष्यसि निर्दय ॥ ८७ ॥

कृष्णा तेऽलकवल्लरी सुमलिना वेणी किमेणेक्षणे
नेत्रे सुभ्रु निरञ्जने धवलतां धत्तेऽथ बिम्बाधरः ।
पाण्डुच्छायमिदं वपुः स सुभगो दूरे वियोगक्रम-
व्यापत्तापदशा सखीव तुतनोराश्लिष्य या तस्थुषी ॥ ८८ ॥

याहे न तत्र रजनी यदि वा न चन्द्रो
नो कौमुदी धवलयत्यथ विश्वविश्वम् ।
किं वा न कोकमिथुनानि निदेशवर्ती-
मां प्रेयसीमपि न संस्मरतीह येन ॥ ८९ ॥

यदपर पुर ज्योत्स्नामच्छां विकासय कैरवं
विधुनु पवन स्मेराम्भोजावलीं प्रसर स्मर ।
शिथिलय कथा तस्याप्यद्यावधि परिपूरितः
किमपि च परं चेतः कर्तुं ममालि समीहते ॥ ९० ॥

स्फुरतो मायकस्यापि दशा विरहसंभवाः ।
कामबाणप्रहाराणां मा भूवंस्ता रिपोरपि ॥ ९१ ॥

यः प्रेमप्रथिमानमाकलयितुं स्विद्विप्रयोगद्रुम
जिज्ञासुः प्रणयी निजप्रणयिनीं भेजे वियुज्य स्फुटम् ।

शृङ्गारैकरसामृतस्तिमितधीरुद्दामधामाद्भुतः
श्रीसाहिर्जयतादसावकबरो भूपालचूडामणिः ॥ ६२ ॥

इति सकलकलाधारीणरसिकसाम्राज्यधुरीण-
श्रीमकबरसाहिशृङ्गारदर्पणे तृतीय उल्लासः ॥

---

## चतुर्थ उल्लासः

अथ करुणात्मक —

यत्रैकस्यात्यये मग्नो मृतप्रायो भवेत्पर ।
तत्प्रेम प्रलपेत्कान्ता स ज्ञेय करुणात्मक ॥ १ ॥

कान्तानां स्मरकेलिचम्पकलता च्छिन्ना प्रसन्नाम्बकी-
प्रकाश्या कवलीकृत पिककलस्य नोऽद्यकेशीरत ।
चन्द्रस्यापि च चन्द्रिका विदलिता नैका रसाली रति
निस्सारीकृतमेव विश्वमिद काम हता शंभुना ॥ २ ॥

तन्व्यङ्गया मधुरस्वर पिककुले कैशय मयूरव्रजे
वक्त्रेणाम्बुजमुग्धसिग्धी च हरिणे पीनस्तनौ धारये ।
बोलाम्ब नवपल्लव सुरभिणा मन्दानिलमौलयै-
रेतैर्मे दयिता विभज्य च हृता धाता न किञ्चिन्मम ॥ ३ ॥

प्रायेण मन्मथदहनामियतीमवस्था
यातोऽसि न मन्मथो खलु म दनाग्न ।
यस्या कृते स्वपनगामि तवैव मूर्च्छा
सा मामतः नयनलिङ्गितव रिपूर ॥ ४ ॥

न मे तापव्यापप्रशमननिधौ चन्द्रशकले
न वा चन्द्रज्योत्स्ना हृदयमुपगूढ न तद्वचम् ।
परागी मद्दिवात्यधमपि च मूर्च्छापरवशा-
धुना जामयता मयि सुतनु सचेहि सुहृदम् ॥ ५ ॥

इतिमात्रोद्भवामस्यावस्था विस्मृत्य च द्वयो ।
कारुण्याज्जायते केषाश्चिदेष करुणाभ्रम ॥ ६ ॥

दम्पत्योरपि भावेऽस्ते सङ्गमे च भवेदयम् ।
भूप शृङ्गारवचनं सता च करुणो मत ॥ ७ ॥

ततः शृङ्गार एवायं काव्यत्वेनानुभावितः ।
कविभिर्गुम्फितो बाढं सुन्दरत्वं प्रकाशते ॥ ८ ॥

अथ सख्यः—

प्रतिवेश्मा नटी चेटी कारुर्धात्री च शिल्पिनी ।
बाला तपस्विनीत्याद्याः स्त्रीणां सख्यः स्मृता बुधैः ॥ ९ ॥

वाग्मित्वं स्मृतिरुत्साहो भक्तिश्चित्तज्ञता वचः ।
मधुरं नर्मनैपुण्यं कलाभ्यासश्च तद्गुणाः ॥ १० ॥

कौतुकं मण्डनं रत्नोपालम्भोऽथ प्रसादनम् ।
सङ्गश्च विरहाश्वासः सखीकर्मेति संस्मृतम् ॥ ११ ॥

कस्यालेख्यमिदं स्थलेखि फलके तन्वङ्गि सर्वं यद्
श्यामस्येति मया तदालिवचनं श्रुत्वा ह्यवालोक्य च ।
सा वक्तुं न शशाक चारुनयना लज्जानताङ्गी परं
रोमाञ्चाञ्चितवर्ष्मणा निगदितं मद्वल्लभस्येति तत् ॥ १२ ॥

सध्रीची किमपि प्रसाधनविधिं कृत्वाखिलाङ्गेष्वपि
स्वप्रत्यं समवेक्ष्य मन्मथसमावेशाद्दते चातुरीम् ।
नेपथ्यकमण्डने कृतवती तस्याः पुनः पादयोः
कामिन्यास्तदिमे कुङ्कुमकलिते चक्षुर्निपातं व्यधात् ॥ १३ ॥

चाटूक्तिः प्रथितायते यदयिना गाढं समाश्लिष्यते
भूयश्चुम्बनचुञ्चुतिः क्रियत इत्यस्यैव सौख्यावहम् ।
मुग्धे त्वं प्रतिबोधितालि निपुणैर्भर्तुर्यथैवाधमे
निष्णाताखिलनर्मकर्मसु परं कामेन संशिक्षिता ॥ १४ ॥

उच्चण्डस्मरघस्मरानललसज्ज्वालावलीढे हृदि
प्रेयस्या विधृता त्वया निगदितः प्रेमातिरेकः स्वयम् ।
तच्चित्रं किञ्च शीतलेऽपि हृदि ते संतापयन्त्यै चिरं
विश्रम्यात्र वयस्यया मम पुनर्निस्नेहया न स्थितम् ॥ १५ ॥

सुभग कुरु मे वाक्यं मुञ्च क्रुधं निजवल्लभां
प्रणयकलहव्यग्रां कामं स्मरज्वरजर्जराम् ।
अनुनय न चेदेषाकिञ्चिन्यसौ हिमदीधिति-
प्रखरकिरणैर्यास्यत्युच्चैर्बलादपि पञ्चताम् ॥ १६ ॥

अमुकपुरुषमत्राहं दधे धृतलुब्धे
निभृतमिह युवाभ्यां स्थेयमानन्दयन्त्याम् ।
रहसि सुरतकेलिं कुर्वतोः कामिनोः सा-
गमःपरलतौघं चेत्युदित्या वयस्या ॥ १७ ॥

वामं पक्ष्म सुभ्रु लोचनमिदं भूयः स्फुरत्युच्चकै
रोमाञ्चश्रियमातनोति नितरां वक्षोजयुग्मं पुनः ।
उत्कम्पं भजते यदूरुयुगलं रम्भाप्रकाण्डोपमं
तन्मन्ये प्रियसंगमं निगदति प्रायोऽद्य सद्यस्तराम् ॥ १८ ॥

लभ्य इत्यादिकं कर्म कुर्वाणा योषितां सदा ।
संभवन्ति रहोमन्त्रविज्ञाननिपुणाः प्रियाः ॥ १९ ॥

शृङ्गार एष कविभिः किल नव्यकाव्य-
बन्धेषु सुन्दरतया ननु वर्णनीयः ।
एतेन हीनमपि किं च कवेः कवित्वं
नैरस्यमेव तृणपूरुषवद्भजेत ॥ २० ॥

वर्णयामः कथं चात्र भयप्रेमानुषङ्गताम् ।
भवत्या प्रापिता संस्थां कान्तेनापि शुभात्मना ॥ २१ ॥

अथ हासः—

वचोऽङ्गवेषवैकृत्याद्धासमूलात्प्रजायते ।
पात्रत्रयगतो ज्ञेयो रसोऽयं हास्यसंज्ञितः ॥ २२ ॥

स त्रिविध उत्तमो मध्यमोऽधमश्च । तत्र उत्तमः—

ईषद्विकस्वरैर्गण्डैरीषद्विकचलोचनैः ।
ईषद्भिन्नोष्ठदशनैस्त्रिधा स्यादुत्तमेषु सः ॥ २३ ॥

भाले लोचनमुज्ज्वलज्ज्वलनभृत्पाणौ ससरकङ्कणं
वक्ष चार्द्रगजाजिनं निगरणो हालाहलालंकृतिः।
शेष शेखर एव वेषरुचिर सम्मोहनार्हो वरः
सत्यं चण्डि तवेति शंभुरुदितः सोल्लासहासोऽवतात् ॥ २४ ॥

प्रायो विदीर्णवदनो मध्यमानां मनेद्यम्।
अधमानां पतद्बाष्पो दूराद्दुश्चध्वनिः स तु ॥ २५ ॥

अथ मध्यमः—
कान्तेऽद्यापि न वेत्सि मन्मथरसव्यापारमार्गं मनाक्
वक्त्रः पङ्कजलोचने त्वदधरो भृङ्गेण न प्रेयसा।
सख्येत्थं हसिते वधूः प्रमदत सोल्लासहासस्फुट-
द्वकोचम्मधुगन्धलुब्धमधुपैश्छायितं रा मति ॥ २६ ॥

अथाधमः—
गुञ्जाहारमपास्य मौक्तिकलता कण्ठे कृता किं तरां
त्यक्त्वा बर्हिणबर्हमम्बुजमहो कर्णावतंसीकृतम्।
इत्थं साहिशिरोमणे अकबर त्वद्वैरिनारीगणः
कान्तारे शबरैर्विलोक्य नितरां हासेनयुक्तो हस्यते ॥ २७ ॥

स्वामिन्नपायियातोऽत्र मुखरागोऽङ्गवर्तनम्।
माध्यगण्डकृतस्पन्दो नेत्रोल्लासः प्रजायते ॥ २८ ॥

अथ करुणः—
शोकात्मा करुणः प्रेष्ठमभृत्यस्तयाद्भवेत्।
निर्वेदवाप्पवैवर्ण्यप्रलापात्मात्र नायकः ॥ २९ ॥

प्रेयान्मे सह बान्धवैर्मृतिमगाद्युद्ध्वा रणप्राङ्गणे
वैधव्येन दुनोति मुग्धवनिताचेतांसि सैषा वधूः।
दुस्त्याज्योऽङ्कगतः शिशुः किमु कृतं दैव त्वया त्वद्द्विषः
कान्ता साहिशिरोमणे अकबरोदितेति मूर्च्छामगात् ॥ ३० ॥

वर्णनीयोऽत्र भूपातो दीनवाक्य च रोदनम्।
दैवनिन्दा प्रहारश्च देहस्येत्यादिको गुणः ॥ ३१ ॥

अथ रौद्रः—

प्रतिक्रोधात्मको रौद्रो भवेच्छत्रुपराभवात् ।
नायकोऽत्र भवेदुग्रः सामर्षो भीष्मविग्रहः ॥ ३२ ॥

उद्युक्तैर्युधि बाहुजैर्जनयिता यैर्मेऽत्ययं प्रापितो
रामामप्यपहाय वीर्यकलिता रामाह्वयोऽहं द्विजः ।
तेषां उग्रालकरालकालपरशुस्त्यच्छिराणां द्विषां
सद्यः शोणितपूरितेऽद्य सवनं कर्तास्मि तीर्थे ध्रुवम् ॥ ३३ ॥

रौद्रानुभावः—

शस्त्रक्षेपास्यलौहित्यस्वेदकम्पाधरग्रहाः ।
भ्रूकुटिः पाणिघातोऽत्र जायते शौर्यशंसनम् ॥ ३४ ॥

अथ वीरः—

स्यादुत्साहमयो वीरो दयादानरणोद्भवः ।
नायकः सत्त्वसंपन्नस्त्रिविधोऽत्र प्रजायते ॥ ३५ ॥

शौर्यौदार्यगभीरत्वधैर्यादिगुणसंयुतः ।
आवर्जितजनो नेता भवेत्प्रौढपराक्रमः ॥ ३६ ॥

अथोत्तमवीरः—

शेषः कूर्मयुतो बिभर्ति वसुधां विश्वंभरः केशवः
शंभुर्ब्रह्मसहाय एव विदितः सत्त्वे निबद्धस्थितिः ।
एकः शूरशिरोमणिर्निजभुजेनैकेन धत्ते भुवं
श्रीसाहिर्जयवादसाधकवरः खड्गोग्रधाराभृता ॥ ३७ ॥

अथ मध्यमः—

नूनं त्रिविक्रम जगत्त्रयमात्रलाभ-
संतोषितो नु मुदितोऽसि यतोऽधिकार्थम् ।
नाभ्यर्थितो बलिरहं भवतापि यद्वै-
रूपेण वाञ्छितमनोरथदानशौण्डः ॥ ३८ ॥

अधाधम —

यस्मिन्नधभ्रमुकातरन्तमुसला मूल स्पमुन्मूलिता
ज्वालाजालजटालमेव भिदुर विध्मातमालिन्य माम्।
हहो वृत्ररिपो तदेव भवन किं विस्मृत सयुग
चेदद्य पि चिकीर्षसि प्रतिभट सज्जोऽस्मि लङ्केश्वर ॥ ३९ ॥

तदनुभाव —

अभीक्षत्य धृतिर्मानरोमाञ्चस्मृतियुक्तय ।
भवन्ति वचनात्तेपामर्षवेगाश्च निश्चितम् ॥ ४० ॥

अथ भयानक —

शब्दादेर्विकृतादघोरवस्तुसदर्शनादपि ।
भयानको भवेन्नेता बाल स्त्री कातर पुन ॥ ४१ ॥

बालो गभीरमुरजध्वनिमालिलिङ्ग
मातुर्गल समुपकम्प्य विसारिबाहु ।
प्राशुक्करध्वतिकरग्लपिताङ्गरोम
शोभा ममार परमामपि भीतभीत ॥ ४२ ॥

मानिन्या रतरङ्गसगरविधौ पादानतोऽपि प्रिय
प्रेमप्रायवचासि ■ प्रणिगन्न् क्रोधा धया धिक्कृत ।
सोऽप्यम्भोधरगर्जितर्जितधिया शम्पानिपातोरकया
सश्लिष्ट स्वयमेव बाहुलतया हित्वाभिमान तया ॥ ४३ ॥

अथ नीचभयानक —

दम्भरात्यिनत्रेपथुविभ्रम-
भ्रमत्रलाकननूमिरुपद्रुते ।
पकचरेत्र नरेश नवारिभि
र्वेदनदत्तवरैर्वनितायितम् ॥ ४४ ॥

तदनुभाव —

करपादादिकम्पोऽत्र त्रासो वैवर्ण्यमथ च ।
भवन्ति स्वेदरूपदमुखशोषा ससम्भ्रमा ॥ ४५ ॥

अथ बीभत्सः—

जुगुप्सात्मा तु बीभत्सः स्याद्दृष्टस्य दर्शनात् ।
श्रवणात्कथनाद्वा पूतिगन्धादिवासितात् ॥ ४६ ॥

दुर्गन्धप्रचुरकलेवरं घसास्य
बीभत्सं कुणपसमूहभीषणं तत् ।
भ्राम्यद्भिः पतगगणैर्विरूपमुच्चै-
र्दुर्देवं पितृवनमाततान शोभाम् ॥ ४७ ॥

तदनुभाव —

घ्राणास्याच्छादनं देहसंधूतिर्मुखकूणनम् ।
निष्ठ्यूतिः स्याद्घृणा चात्र महोद्वेगान्महत्स्वपि ॥ ४८ ॥

अथाद्भुतः—

विस्मयात्मादद्भुतोऽपि स्याद्रसोऽसंभाव्यवस्तुनः ।
मायेन्द्रजालदिव्यस्त्रीविपिनादेश्च दर्शनात् ॥ ४९ ॥

खचर त्वया हृताहं माया निजविद्यया वितत्य मयि ।
भ्रमयसि मनसि विकृतिं कर्तुं तदलं मुधा क्लेशैः ॥ ५० ॥

तदनुभावः—

अत्र नेत्रविकासः स्यात्प्रहर्षः साधुवादता ।
स्वेदरोमाञ्चकम्पाश्च हर्षा निश्चलतारता ॥ ५१ ॥

अथ शान्त —

सम्यग्ज्ञानसमुद्भूतः शान्तः सर्वत्र तुल्यदृक् ।
निस्पृहोऽत्र भवेद्धेता रागद्वेषपरित्यागवर्या ॥ ५२ ॥

सान्द्रप्रेमरसार्द्रयौवनगतिः स्वैरं हृता संभ्रमाद्
दत्तं भूरि धनं यथारुचि तथा पात्राय वित्तार्थिने ।
विस्फूर्जत्करवालकालनिहतो दुर्वैरिवीरव्रजः
श्रेयः नः किमतः परं किल परब्रह्मैकतानात्मनाम् ॥ ५३ ॥

तदनुभावः—

निर्विकल्पं मनो गाढं यत्रात्मन्यधितिष्ठति।
सुखे न हर्षो नामर्षो दुःखे शान्तरसः स तु ॥ ५४ ॥

अथ विरोधिरससमावेशः—

पूर्वमुक्ता रसा येऽष्टौ मिथस्तेषु विरोधिनौ।
द्वौ द्वौ रसौ तयोः प्राज्ञः संसर्गं वर्जयेदिह ॥ ५५ ॥

मिथः शृङ्गारबीभत्सौ रसौ वीरभयानकौ।
रौद्राद्भुतौ तथा हास्यकरुणौ च विरोधिनौ ॥ ५६ ॥

शृङ्गाराच्च भवेद्धासो वीराद्भुतसंभवः।
भयानकस्तु बीभत्साद्रौद्राच्च करुणो रसः ॥ ५७ ॥

बुधैर्यौ जन्यजनकौ रसौ निगदितौ मिथः।
तयोर्युक्त्यापि संभेदः कृतः प्रायो न दुष्यति ॥ ५८ ॥

अथ भावाः—

पूर्वं रसेषु ये भावाः संक्षिप्योक्ता विभागशः।
स्वतन्त्रतोऽपि ते चात्र पर्यन्ते संमताः सताम् ॥ ५९ ॥

एते रत्यादयो भावा रसाभिप्रायसूचकाः।
स्थायिसात्त्विकसंचारिभेदैः पञ्चाशदेव ते ॥ ६० ॥

चित्ते न संस्थिते भावाः संकीर्णाः संभवन्त्यपि।
प्रायो रत्यादयो यद्वत्तथाप्येते निरूपिताः ॥ ६१ ॥

स्मृतिर्धृतिर्भयं चिन्तासूयाशङ्कास्रजाश्रुतः।
ग्लानिश्च विस्मयौत्सुक्ये लज्जोन्मादौ रतिस्तथा ॥ ६२ ॥

जाड्यं विषादश्चापल्यमवहित्था मतिस्तथा।
निद्रेति भावाः शृङ्गारे बोद्धव्या व्यभिचारिणः ॥ ६३ ॥

चापल्यं च श्रमो निद्रा ग्लानिः स्वप्नोऽप्यसूयया।
युक्ता शङ्कावहित्थेति भावा हास्ये मतास्त्वमी ॥ ६४ ॥

निर्वेदो जडता चिन्ता ग्लानिर्दैन्यं रुजा धृतिः ।
एते भावाः प्रयोक्तव्याः करुणे भावकोविदैः ॥ ६५ ॥

प्रमोदो गर्व उत्साहोऽसूया चापल्यमुग्रता ।
मदो वेग इमे भावा रौद्रे ज्ञेया विचक्षणैः ॥ ६६ ॥

प्रतिबोधस्तथामर्षोऽसूया क्रोधो धृतिर्मतिः ।
वितर्कश्चाश्रुसंमोहो हर्षशोकौ मदस्मयौ ॥ ६७ ॥

आवेगश्च तथोग्रत्वं वीरे भावा इमे स्मृताः ।
वचनीयं च संत्रासो मरणं स्युर्भयानके ॥ ६८ ॥

भयं विषादोऽपस्मारो रोगोन्मादौ मतिर्मदः ।
बीभत्ससंभवा विज्ञैर्भावास्त्वेते प्रकीर्तिताः ॥ ६९ ॥

जाड्यं मोहस्तथावेगो मतिर्हर्षश्च विस्मयः ।
इति भावा निगद्यन्ते रसे कविभिरद्भुते ॥ ७० ॥

संचारिण इमे ज्ञेया भावाः प्रतिरसं श्रिताः ।
सात्त्विका एत एवं स्युः सर्वेऽखिलरसाश्रयाः ॥ ७१ ॥

अथ रीतयः—

स्युः कौशिकी चारभटी सात्वती भारतीत्यपि ।
चतस्रो रीतयश्चैता रसावस्थितिसूचकाः ॥ ७२ ॥

यस्यां लास्यविलासभङ्गिरचनागीतस्तुतिः प्रस्तुता
स्त्रीणां विभ्रमहावभावकलितं सम्भोगशर्मादितम् ।
वेशाङ्गस्तुतिचारुबन्धमधुरा स्तोकैः समासैरियं
विद्वद्भिर्गदिता सुगुम्फरुचिरा रीतिर्ध्रुवं कौशिकी ॥ ७३ ॥

एषा शृङ्गारकरुणाहास्यानां हृदये बुधैः ।
वृत्तिर्बलात्प्रयोक्तव्या संदर्भललिता यथा ॥ ७४ ॥

त्वद्दिग्व्याघ्रचपेटनं स्तनमिदं भर्ता बिभर्ति श्रियं
मुग्धे स्फाटय दाडिमीफलधिया दृष्टा कदाचिच्छुकः ।

यद्वा प्रेमसुधाम्बुधेरिव तरी पत्रेपुयायायया
किं वा ते खमयडन स्तनतटे तच्चाशुकनावृण ॥ ७५ ॥

अथारभटी—

यस्या शस्त्रविदारितप्रतिभटैः सकीर्यते सयुग
ग्रन्याद्य प्लुतलङ्घितादिकरण मायेन्द्रजालादिकम । ६
दुर्विज्ञेयपदार्थसार्थकलितायोजस्विरचणाद्भुता
वृत्तिः सारभटी बुधैर्निगदिता भूय समासाकुला ॥ ७६ ॥

इय तु विबुधै रौद्रे बीभत्सेऽथ भयानके ।
प्रायः शोभाकरी वृत्तिर्महाकाव्ये प्रयुज्यते । ७७ ॥

प्रासप्रोतचलद्द्विरीन्द्रसदयाप्रोद्दामदन्ताचाल
दुग्घरकुम्भतटाघ्रप्रकटितव्यासस्तमुक्तागणम् ।
सक्रोधप्रतियोधरोधनिपुणस्फूर्जत्कृपाणैर्भटै
शस्त्राशस्त्रि गदागदि प्रवहते भीम मिथ सयुगम् ॥ ७८ ॥

नाम्भोदस्तनित त्विद रथारवास्तूर्यं न विद्युल्लता
तस्यासिजलदा न मेचकरुचो गम्भीरघोषा गजा॰ ।
इत्थ साहिशिरोमणे अकबर त्वद्वैरिनारीगणो
ऽरण्ये ग्रस्यति नश्यतीति निगदन् धाराधरस्यागमे ॥ ७९ ॥

नास चिखादिषति शोणितपूरमुच्चै
स्तृष्यान् पिपासति पुरस्तदसौ विकर्षन् ।
भ्रश्यत्कबन्धकलिते समराङ्गणे द्राक्
फेरुः स्फेत्कृतिमुच्च किल घस्मरीति ॥ ८० ॥

अथ सात्वती—

हर्षोत्कर्षपरा महाद्भुतरसप्राया च सत्त्वाधिका
त्यागोद्रेकवती मनोहरतरोदारैश्च वाचा चयै ।
माधुर्यादिगुणैरुपेतवचना सद्धर्मशुद्धिं दध
त्येषा वृत्तिरुदाहृता कृतमुपै धन्या सता सात्वती ॥ ८१

एषा नात्यन्तगूढार्था शब्दसंदर्भबन्धुरा ।
वीरे रौद्रेऽद्भुते शान्ते प्रायो वृत्तिः प्रयुज्यते ॥ ८२ ॥

त्वं विष्णोः शयनाश्रयो जनयिता लक्ष्म्यास्तथैवाकरो
रत्नानां सिकताश्च शुक्तिजगणास्त्वय्येव गम्भीरिमा ।
मर्यादा च जगातिगा जलनिधे किं वर्णयामः परं
त्वत्तीरेऽपि तृषा न शाम्यति यतः पान्थस्य तद्गर्हितम् ॥ ८३ ॥

त्वत्कीर्तिर्जगन्ति पाण्डुरयति त्वत्कीर्तिरेषामला
मित्राणामरुणीकरोति वदनान्यथ पाण्डुगण्डान्यपि ।
इत्यत्यद्भुतमेव यत्कलयती श्यामानि तानि द्विषां
श्रीमत्साहिशिरोमणे अकबर त्वां वर्णयामः कथम् ॥ ८४ ॥

खड्गव्यग्रकरोग्रवीरनिवहैरुद्दारितारिव्रज-
शुण्डाकन्धरसिन्धुरस्रवदसृक्पूरैः प्रवाहायितम् ।
आसारायितमत्र बाणविसरैः शम्पायितं चासिभिः
प्रावृट्काल इवाधुनाकबर त्वत्संगराहवः ॥ ८५ ॥

यौवनं विगलितं मनोरमं
सार्धमेव विषयेच्छया गतम् ।
ब्रह्मरूपजलधौ मनोऽधुना
रन्तुमेव किल [illegible] समीहते ॥ ८६ ॥

अथ भारती—

मुख्यनायकमाश्रित्य या सद्वक्रोक्तिबन्धुरा ।
वीरहास्याद्भुतैराढ्या वृत्तिः सा भारती मता ॥ ८७ ॥

उत्पादव्ययविलासार्थघटनादुःखादिकं यत्परैः
स्यात्साधारणमेतदेव सकलं प्रायः सतामप्यहो ।
प्रोन्मत्तद्विपकर्णतालतरला शुभ्रातपत्रश्रियो
नूनं निष्प्रभतां भजन्त इह तद्धेतुः परं साहसम् ॥ ८८ ॥

सुरक्षितस्येति यशोदया हरे
अंगप्रपीरचयारचयचेतसः ।

वमौ प्रवालस्थितमौक्तिकप्रभं
शिशोः स्मितं किञ्चिदुदञ्चिताधरम् ॥ ८९ ॥

निर्भयोऽप्यकबरेश्वरो भयं
यद्ददौ समिति वैरिणां हठात् ।
तेष्वमन्दधवलं यशः स्वयं
चित्रमत्र समुपाददे तराम् ॥ ९० ॥

इत्थं महाकविविनिर्मितनव्यकाव्य-
ग्रन्थान् विलोक्य सदलंकरणैरुपेतान् ।
वृत्तीरिमाः समवगम्य रसप्रयुक्ताः
काव्यं महाकविरसौ विदधीत रम्यम् ॥ ९१ ॥

अथ काव्यदूषणानि—

प्रत्यनीकं च विरसं दुःसंधानरसं पुनः ।
नीरसं पात्रदुष्टं च काव्यं शिष्टैर्न शस्यते ॥ ९२ ॥

प्रत्यनीकरसमाह—

तस्याः स्मरामि वदनं हरिणेक्षणायाः
स्फूर्जत्प्रबलचलतजपूतिपरीतगण्डम् ।
रत्युत्सवस्य समये किल काव्यमेतत्
स्यात्प्रत्यनीकरसमाप्तबुधैर्निषिद्धम् ॥ ९३ ॥

मातृमृत्युदुःखं हित्वा मायामालम्ब्य यौवनम् ।
मुधा सुन्दरि मा रोदीरित्यादि विरसं भवेत् ॥ ९४ ॥

एक एव रसो यत्र ग्रन्थे गाढं निषेव्यते ।
नैरन्तर्येण तत्केचित्प्राहुर्विरससंज्ञितम् ॥ ९५ ॥

त्वं याहि तामनुचितां ज्वलिता या तव कृते कृतं मूढ ।
मयि चाटुकारवचनैस्तद्दुःसन्धानरसमाहुः ॥ ९६ ॥

विद्वेषी वल्लभो मानी ग्लानो मान्यो युवा कृशः ।
तस्या विरहतस्तस्याः काम्यमित्यादि नीरसम् ॥ ९७ ॥

रतिप्रगल्भा कन्येयं नित्यं कथा कुलाङ्गना ।
निर्व्याजं गणिका मूढा पात्रदुष्टं स्मृतं बुधैः ॥ ९८ ॥

एवमन्यरसेष्वेते दोषा वर्ज्या विचक्षणैः ।
संसर्गतो भवेद्येषां कवित्वमपि नीरसम् ॥ ९९ ॥

क्रमेण पद्मचातुरीनियतनायिकाभ्युदय-
स्फुरत्प्रवरसोल्लसल्ललितविभ्रमप्रबन्धेन तु ।
अनङ्गरससंगरप्रथितमान्यमुद्रावतीं
प्रसादयतु मानिनीमकबरेश्वरोऽहर्निशम् ॥ १०० ॥

यद्यस्ति काव्यरचनासु रुचिर्विदग्धा
नानारसेषु रसिकत्वकुतूहलं वः ।
तत्पद्मसुन्दरकविप्रथितं सुरम्यं
शृङ्गारदर्पणमुपाध्ययतुष्टचित्ताः ॥ १०१ ॥

इति सकलकलापारीणरसिकसाम्राज्यधुरीण-
श्रीअकबरसाहिश्रृङ्गारदर्पणे चतुर्थ उल्लासः ॥

APPENDIX

Sringarasanjivini

of

Haridevamisra

APPENDIX

# श्रृङ्गारसंजीविनी

सासूय करपल्लवे गिरिजया प्रत्याहृते कङ्कणा
बुद्धीशस्य फणीश्वरस्य फणया विस्फारया योजित ।
सम्भावमन्दतयाञ्जलि पशुपतेरानन्दबाष्पाम्बुभि
मव्यक्त परिपूरितो वितरतु श्रेयांसि तोयाञ्जलि ॥ १ ॥

रत्नाबन्धनकैतवेन हरिणा लक्ष्म्या कराम्भोरुहे
स्पृष्टे दन्तुरिता विरूढपुलकरन्योन्यमासीत्तनु ।
प्रत्यङ्ग जडता परस्परमभूदित्थ मनोजो महा
साम्राज्य समुपागतो वितरतु श्रेयांसि भूयांसि व ॥ २ ॥

सृष्टि काञ्चन मान्मथी विजयते यस्या प्रसादादभू-
दम्भोजोपरि नागसगतिरथाकाशे सुमेरुस्थिति ।
लावण्यस्फुरदम्बुकम्बुशिखरे चन्द्रोदयो वर्तते
तस्मिन्नेव तमासि तेषु रुचिरा तारावलि खेलति ॥ ३ ॥

आयान्त्या मन्दमन्द मदननरपते कीर्तिमुल्लासयन्त्या
कुन्दस्फीतस्मितौघै करकमलचलत्कङ्कणक्वाणगीतै ।
कालिन्दीलोलदिन्दीवररुचिरदृक्कोणविद्धाद्विरम्या
दृष्ट स्वैरं युवत्या न भवति स पुमान् यो न धैर्यं जहाति ॥ ४ ॥

साकूत सकुतूहल सचकित सोत्कण्ठित सत्वर
सोत्कम्प सचमत्कृत सहसित सप्रेम सानन्दितम् ।
राधाया दलितेन्द्रनीलशकलश्यामाभिरामे हरौ
दूरादेव पतन्ति पङ्कजदलद्रोणीदृशो दृष्टय ॥ ५ ॥

सत्रासा इव सालसा इव वसन्माध्वीकमत्ता इव
प्रेमार्द्रा इव गर्विता इव सुधासिन्धौ निमग्ना इव ।

गोधुग्वंश्यनतभ्रुवामनुदिनं दृष्टेऽपि धामोदरे
दूरादेव पतन्ति दुस्तरचमत्कारस्पृशो दृष्टयः ॥ ६ ॥

ईषद्वक्रितकण्ठनालमतुलव्यावृत्तवक्त्रद्युति
व्याभुग्नस्तनचक्रवालविलुठद्वेणीविलासस्थिति ।
पश्चान्मन्दमुपेयुषि प्रियतमे तस्याः पतन्ति द्रुतं
भृङ्गाकर्षितकेतकीनवदलद्रोणिद्रुहो दृष्टयः ॥ ७ ॥

काञ्चीकङ्कणकिङ्किणीकचरणव्याजादुदारं यशो
गायन्त्या मकरध्वजस्य पुरतो यान्त्याः सखीभिः सह ।
दुग्धाम्भोधितरङ्गसंगतिनटल्लोलोत्पलस्पर्धिनी
दृष्टिर्येन पपात सुन्दरदृशो धन्यं तदीयं जनुः ॥ ८ ॥

कन्दर्पस्य जगज्जयाय नृपतेः प्रस्थानमातन्वतो
भृङ्गे गायति कोकिले च पठति प्रोद्दामकामस्तवम् ।
दीर्घा चञ्चलमालिका विरचिता विस्फूर्जदिन्दीवर-
श्रेणिश्यामललोचनाञ्चलचमत्कारैरुदारश्रिया ॥ ९ ॥

उन्मीलन्मकरध्वजक्षितिपतिप्रौढप्रसादोदयः
स्वैरं हन्त यथा यथा वरतनोराविर्भवत्यादरात् ।
नूनं तत्र तथा तथा नयनयोरासीद्दृशो वक्रता
तन्मन्ये यत वैभवे सति नवे कस्यास्ति न व्युत्क्रमः ॥ १० ॥

जृम्भारम्भविधौ सरोरुहदृशा चक्रीकृता दोर्लता
नूनं कुण्डलितं मनोजनृपतेः कोदण्डमुद्वेल्लति ।
नो जाने नयनारविन्दविगलद्बाष्पाम्बुवक्त्रानिल-
व्याजाद्दारुणमारुतास्त्रनिवहाः कस्मिन्पतिष्यन्त्यमी ॥ ११ ॥

उन्मीलत्कुचमानमद्वलि दरप्रव्यक्तनाभीह्रदं
विस्रस्ताञ्चलचक्रवालमतुलस्वेदार्द्रगण्डस्थलम् ।
जृम्भारम्भविजृम्भिताधरदलं सोत्कम्पिनेत्रोत्पलं
दूरादुच्छ्रितबाहुदीर्घलतिकं कुम्भस्तनी जृम्भते ॥ १२ ॥

पादाङ्गुष्ठनिपीडितक्षितितल विस्रस्तचेलाञ्चल
व्यालोलत्कुचमण्डल दरगलन्नीवीनिबन्धस्थलम् ।
उद्यद्दोलतमुन्नमय्य मुखविधुव्यक्ताक्षिपङ्केरुह
दूरादुन्नतदाडिमीफलमिय हर्तुं समाकाङ्क्षति ॥ १३ ॥

व्यालोलत्कुचभारभङ्गुरतनमध्य चलत्कुण्डल
विस्फूर्जन्मुखमण्डल प्रविलसद्व्यालोलनेत्रोत्पलम् ।
काञ्चीकङ्कणकिङ्किणीरणरणत्कारामिरामक्रम
लोकाना मनसीव कापि सुदती रङ्गे चिरं नृत्यति ॥ १४ ॥

एकान्ते मिलितापि पङ्कजमुखी मत्सम्मुखीने पथि
स्पृष्टा शङ्कितमानसेन न मया मूढेन मन्दात्मना ।
मेने मामनभिज्ञमेव किमिय सावज्ञमेवाथवा
मन्ये दुर्विधिचेष्टितैरुभयथा कामाय दत्तोऽञ्जलिः ॥ १५ ॥

यान्ती बन्धुजनेन साकमथ मामाकस्मिकाभ्यागत
दृष्ट्वा दर्शितपीवरस्तनतटोन्मीलन्नखाङ्कावलिः ।
सा केनापि मिषेण पङ्कजमुखी स्थित्वा सखीसंनिधौ
सव्याज यदुवाच साचिवदना तस्केन विस्मार्यते ॥ १६ ॥

प्रत्यग्भूधरशेखरोपरिलसत्काश्मीरगौरद्रव
द्रोहोद्रेकमहोर्मिमासलतनौ ग्रीष्मोष्मभानौ स्थिते ।
स्नातु सिन्धुतटे घटे नियसन धृत्वा यदुक्तोवया
सातङ्क मुहुरीक्षित प्रतिपदं भूयस्तदापास्महे ॥ १७ ॥

उन्मीलन्मकरन्दबिन्दुमसकृत्पीत्वा वसन्तोत्सवे
काम गायति षट्पदे घनमदे कन्दर्पकीर्तिक्रमम् ।
नास्ते मञ्जुपतत्रिका न शरधिर्नो वा शरश्रेणयो
भ्रूवल्लीधनुषैव सुन्दरमुखी जेतुं जगद्वाञ्छति ॥ १८ ॥

धत्ते यद्ङ्के पङ्केरुहमुखि कठोरं मृगदृशो
भृश धत्तो नूनं भवति यत वक्षोजयदिदम् ।
वियोगव्यापारव्यथितमपि मा मानमधुना
परित्यज्य त्रातु कथमपरथा न प्रभवति ॥ १९ ॥

उदेति त्वद्वक्त्रे विजयिनि सुधांशोरपि मुधा
विधानं निर्लज्जा जगति जलजश्रीरुदभवत् ।
अहं मन्ये धन्ये त्वदधरसुधालेव विबुधा
ह्यलब्ध्वा दुग्धाब्धेर्मथनममृतार्थं विससृजुः ॥ २० ॥

यस्यास्त्वं तरलीकरोषि मुरलीनादेन चेतो जवा-
दौत्सुक्येन चरीकरीषि मकरीमुद्रां च वक्षोजयोः ।
कालिन्दीलहरीविवर्तिशफरीतुल्याक्षि वन्द्या यया
श्रीजाले विजरीहरीषि विजने धन्यं तदीयं जनुः ॥ २१ ॥

सुखं शेषे शय्यामहमिव न पर्याकुलमति-
र्न वा दीर्घं दुःखं व्रजसि रजनीजानिकिरणैः ।
अहं मन्ये धन्ये त्वमसि सुखिनी तेन सखि यत्
भवत्या साकूतं सकृदपि न दृष्टो यदुपतिः ॥ २२ ॥

दृष्टं धामपदं तवैव सकलश्रोणीं मुहुर्मस्तके
तस्या एव मृगीदृशः शुभदृशः सौभाग्यमुन्मीलति ।
सैवास्ते परदैवतं च मदनाराध्यं समाध्यन्तरे
या युष्माभिरखण्डितेन सहजप्रेम्णा समालोकिता ॥ २३ ॥

सद्वृत्तः शुचिरुज्ज्वलो गुणगणग्रामोऽभिरामो रुचा
हारोऽय हरिणाक्षि ते कुचतटीमालिङ्ग्य निद्रायते ।
युक्तं तत्सदृशानुरागरसिके काचस्तु पाणिग्रहं
यल्लेभे मलिनोऽप्यनीदृशगुणस्तन्मे मनः कृन्तति ॥ २४ ॥

क्षिप्तस्याप्यनले मनागपि मुखे मालिन्यमालक्ष्यते
नो यस्याम्बुनिमज्जितस्य न मया वैवर्ण्यमालोकितम् ।
लोहैरप्यथ ताडितस्य न तनौ संकोचलेशोऽप्यभू-
त्तस्याः स्वर्णमयोरुरोजयुगले युक्तैव तस्य स्थितिः ॥ २५ ॥

सेहे वातजलप्रपातलवनप्रोत्तापजातव्यथां
पश्चादस्थिवियोजितोऽथ मृदितो यन्त्रे चिरं भ्रामितः ।
कार्पासो गुणतामवाप्य सहसा जातः स्वयं कञ्चुकी
वक्षोजौ परिरब्धुमेष कृतवान् किं किं न कर्माद्भुतम् ॥ २६ ॥

सजनि रजनिरेषा दण्डमात्रावशेषा
रमणमिलितयोपादीर्घरोपाय नूनम् ।
अभिनवकरशाली लक्ष्यते भानुमाली
तदपि न वनमाली दृश्यते किं निदानम् ॥ २७ ॥

पुरा मुरारेरियमङ्गसङ्गा-
दनङ्गरङ्गाधिकसङ्गरेषु ।
गता निमेषादिव सैव दोषा
दुर्दैवदोषादिह दैर्घ्यमेति ॥ २८ ॥

स्नेहेन पूर्णमभितो हृदयं मदीय
मिन्दीवरोदरसहोदरचारुदृष्टे ।
त्वद्विप्रयोगदहनेन विदह्यमानं
यद्भस्मसान्न भवतीति विचित्रमेतत् ॥ २९ ॥

वियोगे तन्वङ्गी तव नवकुरङ्गीदृगभितो
मुहुर्दृष्ट्वा देहं निखिलगुणगेह यदुपते ।
न लेभे विश्रामं कथमपि निकामं तदधुना
विधौ वामे बन्धो परिपदपि वामत्वं भजति ॥ ३० ॥

विधुन्तुद विधुं तुद त्वमसि मित्र तत्र क्षमो
नमोऽस्तु भवते हर प्रहर पञ्चबाण स्वयं ।
भवान् गिरतु पन्नग त्वरितमाशु मन्दानिलं
कुलं विरहिणामहो यदधुनैव सशाम्यति ॥ ३१ ॥

बाला छायाढ्यमिव विधुं मन्यते धन्यकान्तिं
शान्तिं लेभे मधुकरकृतैर्झङ्कृतैः सर्वतोऽपि ।
उद्विग्नाभूदहह कमलैर्निर्मलैरङ्गताङ्गी
सङ्गीतेन व्यथितहृदया निर्दयासीद्वियोगे ॥ ३२ ॥

मूर्ध्ना चन्द्रं वहसि सततं हन्त भालेन वह्निं
कण्ठेनोच्चैरहह गरलं पद्मसा सर्पराजम् ।
पत्न्यर्धे कथय भगवन् किंस्विदत्युष्णमास्ते
सर्वज्ञोऽसि स्मरहर कृतस्त्वयच्चमा निश्चयाय ॥ ३३ ॥

द्वारं साम्प्रतमक्षमं चलसदृशं मोरङ्गवत्याङ्गण
यन्धुस्थानमथास्ति सिन्धुसदृशं चाट्टालिका काशिका ।
इत्थं वाचिकमध्वगाय सुदती व्याहृत्य दृष्ट्वा पतिं
प्राप्तं तत्र तदैव दैववशतो रोमाञ्चिता हृष्यति ॥ ३४ ॥

नित्यं निन्दसि चन्दनानि न विधावानन्दमाविन्दसि
प्रौढामोदवति प्रतिक्षणमथो मन्दासि मन्दानिले ।
उन्मीलत्कलकण्ठकण्ठविलसत्कण्ठता खिद्यसे
तन्मन्ये मदनो विलासिनि तव स्वान्ते तपस्तप्यति ॥ ३५ ॥

स्निग्धा दृष्टिः किमिति कुजने निर्मिता चानभिज्ञे
स्मेरं तस्मिन्वदनकमलं किं निमित्तं व्यधायि ।
उक्तं कस्माद्वचनमुचितं चाविदग्धे मयेत्थं
पश्चात्तापः कुवलयदृशो मानसं कृन्ततीव ॥ ३६ ॥

नीता रात्रिः कथमपि मया वासरोऽप्येष नेयो
नानोपायैर्विरहवलिता नास्मि सद्यः स्वतन्त्रा ।
नत्वा धातस्तदपि किमपि प्रार्थये त्वामिदानीं
माभूत्कस्याश्चिदपि परुषे प्रेयसि प्रेमबन्धः ॥ ३७ ॥

हस्तार्कयोगमवगत्य भवानिदानीं
मुत्कुण्ठितोऽस्ति किमु खञ्जनदर्शनाय ।
तत्पश्य पश्य कनकैकलताविवर्ति-
पद्मस्थितस्य युगलं नवखञ्जनस्य ॥ ३८ ॥

यूना पतिष्यति विलोचनखञ्जनाना
दृष्ट्वा यत नयनखञ्जनमायताक्ष्या ।
इत्याशयेन किमकारि मनोभवेन
तादृक्कुम्भकपटादिह पाशबन्धः ॥ ३९ ॥

अभिनवपरिरम्भारम्भसम्भाव्यमान
मधुकरपटलीभिः पुण्डरीकभ्रमेण ।
मदनविजययात्रामात्रलब्धैर्यशोभि-
श्छुरितमतुलजास्यं भाति हास्यं मृगाक्ष्याः ॥ ४० ॥

रुचिरतिमिरजालं दीर्घकालं दधानः
सितविकसितमङ्के चारुपङ्केरुहं च ।
प्रसरदमृतसिन्धूद्गमध्याविरास्ते
नवकनकलतायां निष्कलङ्कः कलावान् ॥ ४१ ॥

अपरगिरिदरारो लब्धगङ्गाम्बुधारो
जयति कनकवल्लीसङ्गभागुज्ज्वलश्रीः ।
तदुपरि रुचिरेयं चन्द्रलेखा विशेषा-
दधिगतपरिवेषा चारुवेषा चकास्ति ॥ ४२ ॥

अमरसरिदुदञ्चद्वीचिरिन्दोरमन्दो
विहरति तिमिराणामेष तस्मिन्विवर्तः ।
तदुपरि रुचिरास्ते तारका तारकान्ति-
र्जयति मदनसृष्टिः काचिदेवंविधैव ॥ ४३ ॥

भित्त्वा हाटकसंपुटं तदुदरात्सिन्दूरमिन्दूद्गमे
सव्याम्भोरुहनागरीकरतलेनादाय बिन्दुं ददौ ।
वक्षोजप्रतिपक्षमाशु करजैश्छिद्य तल्लोहितं
हत्वा हर्षवशेन किन्तु तिलकं चक्रेऽतिवक्रेक्षणा ॥ ४४ ॥

रुचिरचिकुरराजीः पश्य राजीवदृष्टे-
र्विहरति कनकाद्रौ दर्पिणी सर्पिणी च ।
विमलकमलकोषे बीलकोषे परं च
स्पृशति यत समन्तादञ्जनं खञ्जनश्रीः ॥ ४५ ॥

विकचकमलकोषे हीनदोषेऽस्ति बिम्बी-
फलरुचिपरिचुम्बी चन्द्रिकाया विलासः ।
कनकशिखरिसङ्गाद्व्च्छगङ्गाप्रवाहो
विलसति सुरसाहो वारिवाहोपकण्ठे ॥ ४६ ॥

अमन्दसौन्दर्यविसारिवारि-
विराजिता शैवलिनी विभाति ।
यदङ्कजं पङ्कजयुग्ममुच्चै-
रनङ्गतुङ्गश्रियमादधाति ॥ ४७ ॥

आस्ते मतल्ली नवहेमवल्ली
तस्यां सुवर्णाचलयोः प्रकाशः ।
तस्मिन्नभूदिन्दुकलाविलासो
यस्मिन्निवासो मकरध्वजस्य ॥ ४८ ॥

आप्लाविता हेमघटीतटी चेत्
पटीरपङ्कावलिभिर्यदि स्यात् ।
तत्रोपमीयेत मुखारविन्द-
मन्दस्मितस्नातकुचाञ्चलश्रीः ॥ ४९ ॥

मेरुद्वयं वर्षति वारिबिन्दू-
निन्दूदरादुल्लसति स्मितश्रीः ।
विधुंतुदावस्तुजयैरिबन्ध-
मन्धं तमो मुञ्चति बन्धनानि ॥ ५० ॥

निस्पन्दमिन्दीवरयुग्ममासी-
दन्धं तमो बन्धनमाचकाङ्क्ष ।
मेरावभूदिन्दुकलाविलासो
बभूव हासो विधुमण्डलस्य ॥ ५१ ॥

पाथोरुहद्वन्द्वरुचा सनाथो
निशाधिनाथो रुरुचे तमोभिः ।
बभूव शम्पाप्यथ वीतकम्पा
पीयूषशम्पावलिरुल्ललास ॥ ५२ ॥

कीर्णा सुवर्णाचलभूमिरिन्दु-
कलाकलापैरभितो विरेजे ।
सदर्पकन्दर्पनृपप्रशस्ति-
वर्णालिपूर्णा जयपत्रिकेव ॥ ५३ ॥

नीलाम्बरावगुण्ठितवदनविधोरुद्गता दृष्टिः ।
शफरीव जयति शैवलमालान्तरिताम्बुजादस्याः ॥ ५४ ॥

मुक्ताफलैकावलिरम्बुजाक्ष्या
वक्षोजयोरुज्ज्वलकुन्दकान्तिः ।

तरङ्गिणीसङ्गिरयाङ्गपूनो-
भङ्गीकृता भाति मृणालिकेव ॥ ५५ ॥

रराज राजीवविलोचनाया
स्तनद्वये हारविसारिकान्तिः ।
सुमेरुशृङ्गद्वयसङ्गिगङ्गा-
प्रसक्तरङ्गाकुलमालिकेव ॥ ५६ ॥

सुवर्णकम्बुस्तबकस्तनुत्वाद-
धातेव हारे रुचिरत्विरासीत् ।
बालाकपुष्पकामधनुर्विलग्ना
द्विधाकृता मञ्जुपताकिकेव ॥ ५७ ॥

इन्द्रनीलमणिमञ्जुमालिका
भाति हन्त कुलपालिकाकुचे ।
तामसीव कनकाद्रिमस्तके
भृङ्गराजिरिव पद्मकुड्मले ॥ ५८ ॥

श्यामतामरसदामकैतया-
हास्यचन्द्रमकला निशा चिरम् ।
सेवते स कथमन्यथाधुना
वस्पते कुचसरोजकोरक ॥ ५९ ॥

सुमेरुविस्फूर्जदुपत्यकाया
सदा तमिस्रा परितो यदि स्यात् ।
तदोपमीयेत तमालनीला
माला मयोरस्य तले कुचस्य ॥ ६० ॥

पद्मरागमणिमञ्जुमालया
बालया कुचयुग विभूषितम् ।
स्वीयपुष्पततिचुम्बिदाडिमी-
युग्मवद्विलसति प्रतिक्षणम् ॥ ६१ ॥

माणिक्यमाला विमलास्ति बाला-
कुचद्वये कुङ्कुमयोग्यकान्तिः ।

सुमेरुशृङ्गद्वयसङ्गिरङ्ग-
नवीनसूर्यातपमालिकेव ॥ ६२ ॥

सिन्दूरबिन्दुं रविमाननेन्दुं
पस्पर्श धम्मिल्लतमः समं यत् ।
तद्वश्यकामो जयति स्म कामो
वामोरुशृङ्गारतरङ्गिणीषु ॥ ६३ ॥

शीतांशुरस्ताचलमौलिचुम्बी
कथं विलम्बी दयितो बभूव ।
यथा निमेषादिव हन्त दोषा
जगाम शेषापि दशा सखस्तु ॥ ६४ ॥

निशा कृशा हन्त निशाधिनाथो
बभूव पाथोरुहबन्धमन्दः ।
अतः परं हन्त गृहं प्रयामो
विधेहि दामोदर सुन्दराशाम् ॥ ६५ ॥

कोदण्डदण्डस्य विधाय दण्ड-
मखण्डमौर्वीं च पतञ्जिकायाः ।
संन्यासकामोऽथ बभूव कामो
वामोरुमानादनुमीयते स्म ॥ ६६ ॥

विराममेषापि ययौ त्रियामा
स शीतधामा सखि धूसरोऽभूत् ।
तथापि चेदस्ति तवैष मानो
बभूव का नो यद् हानिरत्र ॥ ६७ ॥

त्यक्तस्त्वयाद्यापि सखे न मानो
मुधैव का नो यद् हानिरस्तु ।
आस्तां स कामो नितरां सकामो
वयं प्रयामो भवनान्तरेषु ॥ ६८ ॥

विराममेषा यत याति दोषा
तथापि रोषारुणितेव दृष्टिः ।
निशापते. क्लिश्यति पश्चिमाशा-
मये किमाशामफलीकरोषि ॥ ६९ ॥

संबोधितासि परिणामहितैर्वचोभि-
रभ्यर्थितासि चरणावुपधाय मूर्ध्ना ।
अम्भोनिधावथ विधावपि मज्जमाने
माने कथं कथय ते बत पक्षपातः ॥ ७० ॥

उल्लङ्घ्य सर्वभयपर्वतमानताङ्गी
लज्जापयोधिमवधीर्य विधाय धैर्यम् ।
विद्युल्लतेव ललिताङ्गविसारिदीप्ति-
निर्भर्त्सितान्धतमसा रमसादुपैति ॥ ७१ ॥

अभिसरणेषु तरुणीनां तरणिरिव द्योतते तिमिरम् ।
जलदे सति विधुकल्पे भूरपि तल्पेन तुल्यता याति ॥ ७

सौधीयति विपमवनी दिवसीयति सम्प्रत रजनी ।
दीपीयति घनतिमिर रभसादभिसारिणीयूनो. ॥ ७३ ॥

कुल्यातुल्या सरिदियमभूदन्धकारप्रचारः
सूर्याकारः समजनि फणी नूपुरत्व प्रपेदे ।
आसीदेषा नगरपरिखा पङ्कलेखानुकारा
धारा धारामपि मम पुरा हन्त हारा बभूवु. ॥ ७४ ॥

दीपीयन्ति पयोमुचो घनरुचो मित्रीयति प्रस्फुरद्-
ध्वान्त सम्प्रति नूपुरीयति फणी तल्पीयति प्रान्तभू. ।
कस्तूरीयति कर्दम. कुलभुवा यस्याभिसारक्रमे
मन्ये धन्यतरेण तेन कृतिना किं किं न तप्तं तप. ॥ ७५ ॥

कुचौ मेरू जलदपटलैरिन्दुबिम्बावलम्बी
रोलम्बोऽभूद्वदनिवलये पङ्कजं च प्रतस्थे ।
विद्युद्वल्ली तिमिरनिकरैरावृतासीद्यस्ये
स्वरपुरयेन व्यरचि रुचिरा सृष्टिरेवविधेव ॥ ७६ ॥

नेत्रं खञ्जनगञ्जनाय तरलीभावं नवं गाहते
यच्चायं शिथिलीभवत्यनुपलं केलीक्रमो धूलिषु ।
किं चायं समुदेति वक्षसि मनाग्वक्षोजयोरुद्गम-
स्तन्मन्ये सुतनोस्तनौ तरुणिमा वस्तुं समाकाङ्क्षति ॥ ७७ ॥

जेतुं शैशवमभ्युजायतदयो लब्धं यशो नूतनं
कन्दर्पस्त्रिवलीच्छलेन कुरुते निःश्रेणिकोपक्रमम् ।
कर्तुं वक्षसि पक्षपातवशतस्तस्यैव वक्षोजयो-
रारम्भं गिरिदुर्गयोरनुदिनं तारुण्यमाकाङ्क्षति ॥ ७८ ॥

तारुण्योदयमारभाति निभृतं वक्षोजयोरुद्गम-
श्चाञ्चल्यं नयनोत्पलस्य सहसा बाल्यं जिगाय स्वयम् ।
कन्दर्पक्षितिपस्य दर्पभरितस्योद्दामधामस्थिते-
स्तन्मन्ये सुतनोस्तनावनुपमं साम्राज्यमुज्जृम्भते ॥ ७९ ॥

वक्षः सादरमावृणोति वसनप्रान्तेन यत्साम्प्रतं
नेत्रान्तेन च हन्त पश्यति शनैस्तारुण्यभाजो जनान् ।
भूयोऽपि श्रुतयाथ कान्तकथयाप्यानन्दमाविन्दति
प्रेम्णा कन्दलितं तदत्र सुतमाविरयेव निर्णीयते ॥ ८० ॥

आलीभिर्मधुसिन्धुबन्धुवचनोपन्यासकान्तक्रमै-
रानीताभिमुखं मुखं न कुरुते भर्तुः स्वयं संमुखम् ।
यत्केलीगृहदेहलीषु न पदं धत्तेऽपि धत्ते निजं
वक्षः पक्षयो न शैशवमतिक्रान्तं ततो लक्ष्यते ॥ ८१ ॥

वक्षस्तावदुरीकरोति पदवीयुग्मस्थिति प्रस्थिते
नेत्रे कर्णमुपाश्रितुं च गुरुतां धत्ते नितम्बस्थली ।
रोमाली तरलीकरोति हृदयं यूनामतो मन्महे
वृद्धिं हन्त रतीश्वरः सुमहतीं लेभे तरुण्यास्तनौ ॥ ८२ ॥

प्रस्थानाय कृतोद्यमे प्रियतमे नेत्राम्भसा भूयसा
चक्रे चन्द्रमुखी भृशं प्रतिदिनं सद्यः स्रवन्तीपतम् ।
आसीदत्र पुरे पुरेव वणिजामागच्छतां गच्छतां
यातायातकथा यथा व्यपगता मार्गावरोधक्रमैः ॥ ८३ ॥

श्रुत्वा चन्द्रमुखी सखीजनमुखात्प्रस्थानमागन्तुक-
प्राणेशस्य तदा मुदा निजपदा हत्वाथ दत्त्वा जलम् ।
सद्यस्तावदशोकमध्वगमहाशोकाय पुष्पान्वितं
चक्रे हन्त तथा गतागतकथा नासीद्यथाध्वनि ॥ ८४ ॥

चण्डांशोरतिचण्डदीधितिभरैरत्यर्थमुद्वेजिताः
कुर्वन्त्यत्र गतागतं न पथिकाः क्रान्त्वा मरुप्रान्तरे ।
तस्मादत्र सरित्तटे घनवटे विश्रम्यतामध्वग
श्रान्तिस्तावदपैतु हन्त भवतो मन्दारमन्दानिलैः ॥ ८५ ॥

उच्चैः पीनपयोधरस्थितिगिरिग्राममम्युन्नतामीक्ष्य चेद्
वस्तुं वाञ्छसि तावदध्वग तदा स्थेयं त्वया जाग्रता ।
नैव चेद्विषमाशुगो बत महाचोरः समेत्याद्भुतं
धैर्यध्वंसविधिं विधाय भवतो मन्ताथ हन्ता परैः ॥ ८६ ॥

इयं रजनिरुज्ज्वलद्विजपतिप्रभाडम्बिनी
चिरं यदि विलम्बिनी कुमुदकाननं गाहते ।
वियोगविषमज्वरव्यतिकरव्यथाचुम्बिनी
कथं नवनितम्बिनी कथय धैर्यमाविन्दतु ॥ ८७ ॥

कल्पीयन्ति दिनानि भूतलमिदं तल्पीयति मत्पद
वह्नीयन्ति विधुत्विषोऽपि मदनो व्याघ्रीयति क्रोधनः ।
रात्रिः किं च युगीयति प्रियतमे सम्प्रस्थिते साम्प्रतं
तत् किं यन्न नतभ्रुवामनुपलं दुःखाय संजायते ॥ ८८ ॥

करोति दहनं दृशा सखि मृषा तुषारद्युतिः
सरोजकुसुमावली मयि करोति दाहज्वरम् ।
अयं च मलयानिलः सगरलः समापद्यते
परं च किमु पञ्चतामिव करोति पञ्चाशुगः ॥ ८९ ॥

त्वयैव हरिणी कृता कुटिलयौवने वैरिणी
शिखण्डितरुणी धसरकचभरैव निर्भर्त्सिता ।
तुषारकिरणो दृशा तव मुखारविन्दश्रिया
जितोऽस्ति भवती न कैर्विरहिताद्य संताप्यताम् ॥ ९० ॥

प्रियस्य मणिमन्दिरे प्रतिफलं विलोक्य प्रिया
ह्रिया किमपि नोच्चकैरियमुवाच मुग्धानना ।
परं तु पुलकाङ्कुरप्रकरदन्तुरं सर्वतः
कदम्बकुसुमायितं वपुरुवाह वन्द्यो पुरः ॥ ९१ ॥

स्थिता गुरुगृहे वधूरवनता स्वपीठस्थले
लसत्प्रतिफलं चिरादियमुदीक्ष्य पत्युः पुरः ।
चकार पदपङ्कजं मुकुलितं तदीयानन-
क्षपाकरकराञ्चितं तदुचितं वयं मन्महे ॥ ९२ ॥

अमन्दमणिमन्दिरे प्रतिफलं निजं दूरतो
मरालसदृशा निशापतिमुखी विलोक्य भयात् ।
स्वभित्तिदयिताभ्रमादधरबिम्बमुत्कम्पितं
व्यधत्त पटियासता तदिह केन विस्मार्यते ॥ ९३ ॥

प्रभातसमये निजं पतिमुपेतमालक्तक-
च्छविच्छुरितविस्फुरत्पृथुललाटमालोक्य सा ।
स्वपाणिकमलादियं मुकुरमर्पयन्ती करे
न मज्जयति सागसं किमु तमाशु लज्जाम्बुधौ ॥ ९४ ॥

अवैमि शठमानसं कुटिलसागसं त्वामतो
यतो नयसि यामिनीमपरकामिनीभिः सह ।
त्वयैव विमुखीकृता मम सखी विधीत्स्यहो
महोन्नतकुलस्य ते किमथवा विचित्रं महत् ॥ ९५ ॥

देव्या वक्त्रमास्यमम्बुजमिदं नेत्रे च नीलोत्पले
कण्ठः कम्बुरथास्ति बाहुलतिके यस्या मृणालीद्वयम् ।
वक्षोजावरविन्दकुड्मलयुगं नाभी ह्रदोऽथ महा-
नद्भिः पद्मव एव सापि सुदती तापं विभर्ते कथम् ॥ ९६ ॥

स्पर्शात्कमलस्य कोमलतनोरत्यन्तमभ्यागता
वैदर्भी पुलकाङ्किता च समभूत्कान्तस्य पाणिग्रहात् ।
भीता किं च बभूव पञ्चविशिखप्रत्यग्रबाणावलि-
भ्रान्त्या चित्रमिदं [illegible] ॥ ९७ ॥

हारो निर्गुणतामवाप विततां नीरागता चाधरे
नेत्रं चापि निरञ्जनं कुचयुगं निष्कपमासीत्पुनः ।
वेणी मुक्तिमियं जगाम सुतरामद्यापि दोषा गता
नो चेदम्बुजलोचने समधिकं कामस्तदा वर्तताम् ॥ ९८ ॥

स्मितप्रसरचन्द्रिकामिलदमन्दमाध्वीसुधा-
करम्बितमिदं वचो रचय चारु चन्द्रानने ।
उपैतु कृतकृत्यतां श्रवणमेतदेतावता
मनोरथपरम्परा तदनु दूरमुज्जृम्भताम् ॥ ९९ ॥

मह पङ्के पङ्केरुहमुखि कलङ्केन रहिते
मृगाङ्के नि शङ्कं कमलयुगलं खेलति मुहुः ।
परं च स्निग्धाङ्गी तदुपरि भुजङ्गी त्रिजगतां
मनो हर्तुं भृङ्गीयुतमनिशमङ्गीकृतवती ॥ १०० ॥

सरस्यामेतस्यामनुपमसुवर्णाचलतल-
स्खलल्लावण्याम्भःप्रचयरुचिरायां प्रतिपदम् ।
इदानीमानीय द्रवदमृतमिन्दोरभिनवं
सरोजे सौभाग्यं विरचयति भाग्यं सुकृतिनः ॥ १०१ ॥

निर्दोषा गुणशालिनी त्रिजगतामानन्दनिष्यन्दिनी
कीर्तिश्यामविमायिनी सुविशदा शृङ्गारसंजीविनी ।
नानाकृतिधारिणी गुणवती नित्यं मनोहारिणी
भव्यार्था तरुणीव तेऽस्तु सततं तु वैकसहारिणी ॥ १०२ ॥

श्रीमच्छीलमयो सुतस्य कृतिनो गौरीपतेरात्मजो
धीरश्रीहरिदेव एष समभूद्भूदेवचूडामणिः ।
तेन स्फूर्जितकीर्तिना च कविना लीलावशान्निर्मिता
जीयाद्भुवनसौख्यराशिजननी शृङ्गारसंजीविनी ॥ १०३ ॥

यो जातो मथुरापुरे पुनरभूद्वाराणसीवासवान्
ख्याता यद्दमयन्त्यनन्दनवसदने श्रीलालमिश्राख्यया ।
एतत्पुस्तकमस्तदोषममलं श्रीदेवयानीसुतो
धीरोऽसौ हरिदेव एष कृतवान्नियस्येश्वरप्रीतये ॥ १०४ ॥

इति श्रीहरिदेवमिश्रकृता शृङ्गारसंजीविनी समाप्ता ॥

## MANUSCRIPT VARIANTS

I Manuscript of the Anup Sanskrit Library

[The quarters of a verse are represented respectively by a b c and d and the heading without any letter]

### प्रथम उल्लासः

१ ॥५०॥ नम परमात्मने, a दुर्लंचम्

२ a घरय, स्वर्न्धुनीधामल.

३ a परतो जय; d हमायूं

६ b ऊैषाम्भिक

१४ a and d षष्ठी स्तंभास्य सात्त्विका भावाः परिकीर्त्तिताः

१६. The heading is added by me

१८ प्रकाशसंभोग I have altered this in accordance with the following headings

१६ c दयन

२० b मत्वा instead of पतन्या

२१. प्रच्छन्नविप्रलंभमाह The adjective is dropped since the division into प्रच्छन्न and प्रकाश according to the text is only for संभोग

२४ २६ The headings are added by me

२६ b नीरत्नाः न धद्धा

३० The heading is added by me

३१ d प्रपचाचित

३२. The heading is added by me

३३ a नायक नायिका

३५. a मान

३६. d मा कृथा

३७ a निश्वासा , b घपुरिद विभ्राजते पेलच is added to fill up the gap

३८-४० The headings are added by me

४१. b समुज्जृंभते
४२. c माध्यस्थं; d मुग्धी
४४. a हरत्यासं
४५. c मद्राद्यं.
४६. a मुग्ध्यां; c न याधं; d न भयंकटे.
४७ b माला.
५६. b पिनः; d स्वधन्न.
५७ c मध्य रोदिति.
६२. d तरलमीतितम्.
६४. रसकोविदा म.
६५. ,सविभ्रमा म; a किलिकिंचितैः.
६६ प्रगल्भा is added by me
७०. अथ is added by me
७२. a पूर्वं.
७६, ७७. The headings are added by me

---

## द्वितीय उल्लासः

५. a यः श्रुतोऽपि.
७–६. The headings are added by me. Verse 7 is numbered 6 in the MS and the following accordingly 7 sq.
१० The heading is written in continuation of the last line of the previous verse but before its number, viz 8
१४. d मत्तंरितरसिरं
१८. a यज्ञममस्यतं.
१६. d क्वापि कुर्यात्.
२२. a यत्तांजवित्त भरः.
२३. यथोद्धतमन्वय.

२४. a फक्षास्थल; d वलात्कंश्वण.

२६. The heading is added by me. c दुखस्था.

२६. This is numbered 28 and the numbering is continued accordingly.

३२. b चित्तहार्या.

३८. b मणितैघा; c वलात्कराम्मोदहं.

४१. मायिका.

४३. अथ स्वाधीनपतिकालक्षण; [illegible] मानाविलास.

४७. b सांख्रताङ्कतोथया.

४८. a स्वागं.

४६. a-b कोपाव्यति.

५१. a दुती.

५३ अखंडितं.

५६. [illegible] विधुरतास्संगमा.

५७. c नवानागम.

६४. d तम्मिति.

६५. अथोत्तमालक्षणं.

७३. b तीक्ष्णा, c व्यंगस्तपो.

७४. [illegible] संभोग्यसौख्यं.

---

## तृतीय उल्लासः

१. अथ विप्रलंभश्रृंगारः.

२. c पूर्वरागो.

७. d व्यास्तथाष्टमी.

८. c दंपत्यो संगमाभावे.

१०. d विशिखे लक्षीकृता.

१३. The heading is added by me.

१४. b विंदति.

१५, १७, १६, २१, २३. The headings are added by me.

२४. d व्यर v कर्हिते:. The mark indicates omission of प्र.

२५, २७. The headings are added by me.

२६. c सत्यं घृत्तानुप्रादे.

३२. The heading is added by me.

३३. अन्नाराभासतो.

३४. The heading is added by me; d गुर्यौ.

३५. d नियुंज्यालिंगितीमति.

४७. The heading is added by me; c वरिसपये.

४८, ५१. The headings are added by me.

५२. c नेत्रेः

५६. c स्फटगंध.

६२. The heading is added by me.

६३. a निदर्शते.

६४. The heading is added by me.

६५. c पत्यर्पेर्चासि.

६६, ६८. The headings are added by me.

६९. a घोहितनानं.

७०, ७२. The headings are added by me. ७२. d योपिता.

७३. d संमदमापतायिरहा.

७४. The heading is added by me.

७८. a-b स्युरित्यपाया.

८०. b भर्तुः

८२. The heading is added by me.

८४. b शिलिंम्र.

९१. a स्युरता.

९२. प्रयीनिज.

## चतुर्थ उल्लासः

१. The heading is added by me.
२ d कामप्रत्ता.
३ a कुलै कैरर्य.
४. d निर्म्रत.
५. [illegible] ध्यापप्रशामन.
१३. d कामिन्यास्तत्किमे.
१५. b यराता.
१७. [illegible] रह्वस.
२३. The heading is only स त्रिविध उत्तमः.
२४. d संभुरचितः ; हासोघताःत्.
२५. d स तुः.
२६. a निवहिस मधरसं.
२७. a हनां किं ; d याष्पेचयो.
३३. a अनयाता.
३४. b कंवाधरग्रहः
३५. अथ वीररसः
३७. b शंभुग्रह्ना.
३८. अथ मध्यम ; b यताधिकार्थं.
४२. o यांग्रुकर.
४४. अथ is missing ; o नवरेश.
४८ a ग्रायुस्याच्छदनं ; o स्याघृणा.
५३. b चित्त चिनो.
५४. तद् is missing ; d स तुः.
५५. The heading is added by me ; b त्रिभागया.
६१. b संभवत्यपि.
६२. a स्मृतिधृति.
६५. d भावुकोविदैः.
६६. o-d बीभत्ससंभवा विद्भिः प्रकीर्त्तिताः.
७१. d रसाश्रयः.

७३ a स्नौके
७५ a विमर्ती, b क्दाचित्तुक
७६ d ग्रसति
८० b पुरातद्सौ ; d फरः
८१ The heading is added by me
८३ a विष्णो
८५ b पूरे
८६ b विपर्येच्छया
८७ The heading is added by me
९१ c वृत्तोरमा ; d रम्या
९५ d विरसि
९६ c ससमतो
१०० d निर्रा
१०१ d विस्ता

---

## II. Manuscript of Mr. Agarchand Nahta

### प्रथम उल्लासः

३१. a मां मन्यसे, d धूर्तः प्रपंचाचितः.
३३. [illegible] नायकं नायिकां.
३६. b कामज्वरा तन्वती
३७. b विभ्रम विभ्राजते.
४३. c बन्धनमोचनाचनाविधो हस्ती धुनानास्य; d मुक्ता-
हारलतां
४४. b सकंपायगृहिता, d हृदि रंतुं
४६. a नायकोनुनयेन्मुग्धां; c न थाल.
४७ c निर्यान्ती
५०. d चेष्टिमां
५१. a कूटासट; d कामिहरिणं
५२. b शौभारंभकरकिसलयं
५५. c यच्छेक, d पठन्ति
५६. d हृदय; मुखाम्भोदहां
५७. a The word सा is missing
५८. [illegible] मानिन्या
६०. [illegible] करेना कांता
६२. d तत्सीमतिक्रमिन.
६३. a यत्रांगस्मररंगसंगसुभग
६८ d धीरावर्हित्था.
७२ [illegible] पूर्णं

---

### द्वितीय उल्लासः

५. a य' श्रुतोपि
६ b स्वप्नेप तस्य तु c-d श्रवणे च थिया देशे काले
मग्या च मिथते ॥ ७ ॥

७ a – b भूयांस प्रतिसद्म संति दयिता येषां व्यवायोद्भव-
व्ययामोल्लासंदृगसंगतजला- सद्यो द्रवत्यगना ।
c स एष सुभगे

८ c मुखरूप

१४. d भर्तरि तद्गर्भातरमिद

२२ a यद्योऽनिद्योमत.

२६ b चान्यं ह्वा.

२६. a चटूक्ति

५६ d भिलारोघमं

६३. b etc —

ये.याभिनायकं याश्रितंजन्मंजीरमेखला ॥ ६३ ॥

स्त्रीया भयाद्दशविधा परकीया द्विधा मता ।

ऽश्या नर्थश्च धात्यस्य भेदाद्वेता स्युरष्टधा ॥ ६४ ॥

७२. a ऽंग्यहृत्पो

७४. c सत्पाति

According to this MS there are 76 verses in this Ullasa The verses are here wrongly numbered 1-74, numbers 10 and 74 occurring twice

---

## तृतीय उल्लासः

१२. a निपुणा दूत्ये

२६. c सत्य

३५ d नियुञ्ज्याल्लिंगिनीमपि.

४७. c तत्सित्रये

५२. d विधो

७०. c यनानुगृह्यते

७२. b पतनात्मता, d योषितां

७१. d तापविरहाज्ञो.

७८. c हुषं

---

## चतुर्थ उल्लासः

२. d कामं.

३. d हता धात्रा.

१३. b समावेशाद्गते; कमिन्यास्तलिने.

१५. b वसता स्वया.

२२. d हास.

२४. शेखर पद; d पंगुरचितः

There is no difference from the former in the matter of headings

---

# NOTES

BY DR. C. KUNHAN RAJA.

[St. = Sringaratilaka of रुद्र. Ed. by R. Pischel.]

## Ullasa I.

1. Rahaman means God in the Arabic language.
5. cf ST. I. 1.
9. We expect वपुर्वैरं विना न भाति. Here we have to understand that a poem shines without pathos (rasa) only as much as food without salt, *i.e.*, it does not shine. cf. ST. I 6, especially the last line नो वाणी भाति नीरसा.
10. cf. ST. I 8
11. cf. ST. I 9.
12. cf. ST. I. 10.
16. Better read रतिरूपा तु cf. I. 21.
17. cf. I. 22
18-21. ST. gives four examples, namely, for संभोग, विप्रलम्भ, प्रच्छन्नसंभोग and प्रकाशविप्रलम्भ (*I 23-26*). *The division into* प्रच्छन्न and प्रकाश according to the text is only for the संभोग. 18 here certainly exemplifies प्रच्छन्नसंभोग in so for as संभोग [illegible] not explicitly described, but only hinted. 19. exemplifies विप्रलम्भ describing the feelings of the heroine in separation. 20 exemplifies प्रकाशसंभोग since the संभोग *is quite*

explicit. 21 is an example of विप्रलम्भ describing the feelings of the hero in separation. 19 here corresponds to ST. I.21 which exemplifies विप्रलम्भ. 20 corresponds to ST. I. 25 which exemplifies प्रच्छन्नसंभोग there, but the संभोग is quite explicitly described 21 corresponds to ST. I. 26 which exemplifies प्रकाशविप्रलम्भ The verses and the headings are printed as found in the manuscript and, since the text of ST. is also not quite satisfactory in division and arrangement, no change is made here.

22. cf ST. I. 27.
23. cf. ST I 28.
24. cf ST I 29.
25. cf ST. I 30.
26. cf ST. I. 31.
27. cf. ST. I 32.
28 cf ST. I 33.
30. cf ST. I 36.
31. cf. ST. I 38. In the last line better read मिथ्याध्यवसितः.
32-34. cf ST I 39-41
35. cf. ST. I 43.
36. cf. ST I. 44.
37. cf. ST. I. 45. In the second line प्रतिमानतां means उपमानतां or समानतां.
38. cf. ST. I 46.
39. cf ST. I. 47.
40. cf. ST. I. 48.

41 ST gives a similar example (I 49) for मुग्धाया नवयौवनोदाहरणम् Here too the heading can be मुग्धायां नवयौवन for यौवन

42 Following ST I 50 this can have the heading मुग्धाया नवानङ्गरहस्योदाहरणम् ।

43 The second half to read
नीवीबन्धनबन्धमोचनविधौ हस्तौ धुनानास्य सा
मुक्त्वा हारलता प्रदीपशमनं चक्रे विदग्धा वधू ॥

44 In the corresponding verse (I 52) S T has the heading पुनश्च मुग्धासुरतस्वभावमाचष्टे

45 Read the first word as आश्लिष्टा for साश्लिष्टा cf ST I 53

46 Following ST I 54 there can be the heading मुग्धानुनयोपाय Read the first line नायकोऽनुनये-मुग्धा

47 cf ST I 55 Better read अलिमाला for अलि-माला in second line The meaning is हे प्रिय सा अलिमाला पद्माकरपथसरणमुज्झित्वा अत्र उचिता त्वद्वक्त्राम्बुजसौरभ्यहृदया भ्रमति जिघृक्षुः । तां निवारयितुं किमु न पश्यसि । इति घनेन etc In the end better read प्रत्याहरन्त्युषिता or better still चिरमसौ प्रत्याहरन्त्युषिता

48 Following ST I 56 there can be the heading मुग्धामानप्रकार

50 cf ST I 58

51 Better read the end of the first line as विलसत्कुन्दस्यापमा

52 cf ST I 60 There can be the heading मध्यामनोभवविभाव

54. cf. ST. I. 62. There can be the heading रितिप्रसुरतया मध्याया उदाहरणम्. ST. has तत्कूजितान्यनुवदद्भिरनेकधारं शिष्यायितं गृहकपोतशतैर्यथा स्यात्.

55. In ST. the corresponding verse (I. 63) has the heading मध्याप्रेमोच्चरतिस्वरूपनिरूपणम्.

57. cf. ST. I. 65.

58-60. cf. ST. I. 66-68. In the last line of 51 read मश्रुपृथ्वनपरं for मश्रुश्वनपरं.

61. cf ST. I. 69.

62. cf. ST. I. 70. The meaning is एषा नवमालती सुभगा अस्तु। त्वद्दलमप्यत्या इति भावः। इति एवमुक्त्वा अथ तां नवमालतीं लब्ध्वा षट्पदः गन्धाढ्यां सञ्चमाकलय्य etc. Read तां for यां in the first line. ST. has the heading लब्धायतिप्रगल्भाया उदाहरणम्।

63. ST. has the heading in the corresponding verse (I. 71): समस्तरतिकोविदाप्रगल्भोदाहरणम्.

64 For this ST. I 72 has the heading. आक्रान्तनायकप्रौढाया उदाहरणम् The heading here has to be shifted to the previous and the heading from ST. introduced here.

65 cf ST I. 73.

66. cf ST. I. 74.

67. cf. ST. I. 75 The यत् at the end of the second line is difficult to construe. The meaning is दयिते आश्लिष्टे सति नाः एव स्त्रियः स्तुतिपदं याः रतिविभ्रमेषु सुदृढं धैर्यं समालम्ब्य प्रागल्भ्यं तन्वते. The word यत् has to be taken to mean यतः and we have to introduce तत् in the second half.

68 cf ST I 76
69 cf ST I 77 which has the heading धीराप्रगल्भाया रुपोदाहरणम्
70 cf ST I 78 which has the heading कृतदोषाप्रगल्भोदाहरणम्
71 cf ST I 79
72 cf ST I 80
73 In the first line read शठ परा as two separate words
74, 75 cf ST I 83, 84
76 cf ST I 85 In the last line read चुचाचुम्ब for चुचाचुम्ब
77 cf ST I 86

---

Ullasa II

1 cf I 87 तदङ्गे = ते अङ्गे, see ते प्रिये in ST This is not a very happy karmadharaya compound
2 cf ST I 88 In the second line read लज्जामन्थरितैः ST has the heading कन्योदाहरणम्
3 cf ST I 89 In ST there is the heading कामार्तान्यदीयाकन्यादाहरणम्
4 cf ST I 90 In the third line read मूर्छांगतेव ST has the heading प्रियदर्शनादधिगतरतिसुखपरवधूदाहरणम्
5 cf ST I 91 Read in the first line य ध्वतोऽपि. ST has the heading गुणधरयाऽऽरयन्तानुरागिणी परवधू स्वविच मरवाह

6 and 7. The break in the printed text is filled up by the second manuscript. Evidently the scribe of the first manuscript missed a portion inadvertently. The corresponding portion from ST. is साक्षाच्चित्रे तथा स्वप्ने तस्य स्याद्दर्शनं त्रिधा। देशे काले च भङ्ग्या च श्रवणं चास्य तद्यथा ॥ I. 92. तत्र साक्षात्-सत्यं नास्ति गृहे गृहे प्रियतमा येषां भुजालिङ्गन-व्यापारोच्छलदङ्गमोहनजला आयान्ति यामिन्यः। प्रेयान् कोऽप्यपरोऽयमत्र नियतं स्वप्नेऽपि यस्मिन् वपुः स्वेदोज्जृम्भणकम्पनाद्युत्सुखैः प्राप्नोमि कांचिद्-दशाम् ॥ I. 93. In 7, it is the first line that is missing The third and fourth lines to read वेपथुस्वेदोज्जृम्भणा together.

8. cf. ST. I. 94. There is the heading चित्रगत-सुभगमवलोक्य स्वसखीं प्रति स्वरूपमाचष्टे।

9. cf. ST. I 95. There is the heading मुग्धायाः स्वप्नसमागते प्रियतमे प्रणयकोपविलासलसच्चेष्टितोदाहरणम्. In the verse संवेशलब्धे संवेशे स्वप्ने लब्धे। मा मां संस्पृश नाथ इति सा शून्यं किञ्चित् सरोषा जगाद इति संबन्धः। वयस्या इति एवं वाक्यं श्रुत्वा किञ्चित्त्रपन्ती शुशोच इति च पाठ्यम्.

10. cf. ST. I 96. there is the heading सौधादि-प्रवेशात्नायकमवलोक्य रहः सहचरीं सुभगां प्रति कथयति.

11. cf. ST. I. 97. There is the heading परमाह्लादकारिचन्द्रोदयादिकमासाद्य रहः सहचरी तदभि-प्रायमाचष्टे.

12. cf. ST. I. 98. There is the heading भङ्गी-भणितेरुदाहरणम्.

13. cf. ST. I. 99. Here the heading is प्रियसमागतान्यदीयकन्यास्वरूपनिरूपणम्.
14. cf. ST. I. 100.
15. cf. ST. I. 101. Read in the first line हृदयज्ञा या.
16. cf. ST. I. 102. There is the heading तत्र नायकं प्रति नायिकाभिप्रायसूचककथास्योदाहरणम्.
17. cf. ST. I. 103. Although चन्द्रातप means moonlight, the mention of moon and also moonlight appears as repetition; perhaps to read यचन्द्रोपलचन्द्र in the first line.
18-20. cf. ST. I. 104-106. Here the line is अपश्यन्तीव सा कान्तं. Perhaps the fist line to read सा यज्ञभमपश्यन्ती in 18
21. cf. ST. I. 107. There is the heading प्रियतमेऽनुरागगर्वविशेषोदाहरणम्.
22. cf. ST. I. 108. There is the heading प्रियतमसुहृत्स्त्र्यानुरागाभिव्यञ्जकप्रियतमसमालिङ्गनोदाहरणम्.
23-25. cf. ST. I. 109-111. Here the heading is उन्नतमन्मथोत्थचेष्टितोदाहरणानि श्लोकत्रयेणाह.
26, 27. cf. ST. I. 113, 114.
28. cf. ST. I. 115. There is the heading एतस्याः प्रियदर्शने सुखानुभवस्वरूपम्.
29. cf. ST. I. 116. There is the heading तथैवोदाहरणम्.
30, 31. cf. ST. I. 117, 118 There is the heading नायकं प्रति मुग्धावस्थाभिव्यञ्जकसखीवचनेन लघुपद्योदाहरणमाह.
32. cf. ST. I. 119. The heading here should be for the next verse (33).

33. cf. ST. I. 120. It is here that the heading अथ वेश्यावृत्तयाम् appears in ST.

34. cf. I. 122.

35, 36. cf. ST. I. 124, 125.

37. cf. ST. I. 126. Read in the last line स्याद् प्रिये नृणाम्.

38. cf. ST. I. 127. There is the heading चतुराहरणम्.

39, 40. cf. ST. I. 128 and 130. There is the heading पुनरपि वेश्याप्रशंसा श्लोकद्वयेन. Corresponding to ST. I. 129 there is nothing here.

41, 42 cf ST. 131, 132.

43, 44. cf. ST. 133, 134.

45, 46. cf. ST. 135, 136 In 46 read the third line चिन्त्यस्यास्यसरोवरं together.

47, 48. cf. ST. 137, 138.

49, 50. cf. ST. 139, 140.

51, 52. cf. ST. 141, 142.

53, 54. cf. ST. 143, 144 In the first line read सोत्कण्ठमुद्वीक्षितं in 54.

55, 56. cf. ST. I. 145, 146. In 55 read the second line as मद्गजेनापि या प्रिया.

57, 58. cf. ST. I. 147, 148.

59. cf ST. I. 149.

60. cf. ST. I. 150.

61. The first half is slightly different from ST. I. 151 where the first half is कुलजान्याहृता वेश्या त्रिधा स्यादभिसारिका.

62. cf. ST. I. 152.

63. cf. ST. I. 153, 154. See reading of the second MS. The ST. verses are सखी युक्ता मद्याधिक्यात् स्फारिताक्षी त्वराङ्किता। सशब्दाभरणा कामं वेश्या सरति नायकम् ॥ अथाब्दविधा स्वीया द्विविधा च पराङ्गना । एका वेश्या पुनश्च प्रा- यपरस्यामेदतो मता: ॥ Before ST. I. 153 there is the heading वेश्याभिसारिकालक्षणम्.

64. cf. ST. I. 155.

65, 66. cf ST. I. 156, 157.

67, 68. cf ST. I. 158, 159.

69, 70. cf. ST. I. 160, 161.

71. cf. ST. I. 162.

72. cf. ST. I 164.

73. cf. ST I. 165. The end of the third line to read विभ्रितमन्त्रा This word occurs in the ST in the corresponding passage.

74. There is a corresponding concluding verse in ST. also I. 166 and the first *pariccheda* in ST. ends here.

---

Ullasa III.

1 cf. ST. II. 1 Read the end of the fourth line as कदयाङ्गयः.

2, 3. cf. ST II 2, 3. For II. 3 in ST. there is the heading पूर्वानुरागान्वितनायिकायाश्चेष्टालक्षणम्

4. cf. ST. II. 4. ST. has the heading पूर्वानु- रागावस्थास्थितनायकस्वरूपनिरूपणम्.

5. cf. ST. II. 5.

6. cf. ST. II. 6. There is the heading दशावस्था: for 6, 7 and 8.

7, 8. cf. ST. 7, 8.

9, 10. cf. ST. 9, 10. In 10 read better यतः for कुतः in the first line There is तत् in the fourth line. But there is the word अकस्मात् in ST. and as such perhaps it is still better to read it as मानसाकुतः (मानसा अकुतः = अकस्मात्). There is no place for कुतः.

11, 12 cf. ST. II. 11, 12. In 12 read in the third line चिन्तयेति.

13, 14. cf. ST. II. 13, 14.

15, 16 cf. ST. II. 15, 16. In the third line in 16 read इयितैकतानपरतां विभ्रत्.

17, 18. cf. ST II 17, 18.

19, 20. cf. ST. II. 19, 20.

21, 22. cf. ST. II. 21, 22.

23, 24. cf. ST. II. 23, 24.

25, 26. cf. ST. II. 25, 26. In 26 read the end of the fourth line as प्रत्यङ्गमङ्ग श्रितः । अङ्क इति संशोधने. The corresponding portion in ST. is अन्योन्यस्याः कुसुमायुध, सविधिविरः प्रत्यङ्गमाश्रितः ।

27-29. cf. ST. II. 27-29.

30. cf. ST. II 30. Read the first half as एकस्य मरणे नान्यो म्रियते चेत्कथचन । The corresponding passage in ST. is एकस्मिस्तु मृतेऽन्यो यदि जीवेत्कथचन ।

31. cf. ST. II. 31.

32. cf. ST II. 32. In ST. there is no heading up to verse 42 there. It is true that

शृङ्गाराभासः starts only in the second half of this verse. Yet since the real शृङ्गार is described in the previous verse and since the first half describes what is only not bad as शृङ्गार, the heading is put in this place here.

33-37. cf. ST. II. 33-37. There is no heading in ST. in 34 also.

38. cf. ST. II. 38.

39-42. cf. ST. II. 39-42.

43. cf. ST. II. 43. Here there is the heading in ST. [illegible]

44-46. cf. ST. II. 44-46.

47, 48. cf. ST. II. 47, 48.

49, 50. cf. ST. II. 49, 50.

51, 52. cf. ST. II. 51, 52.

53, 54. cf. ST. II. 53, 54.

55, 56. cf. ST. II. 55, 56.

57, 58. cf. ST. II. 57, 58.

59-61. cf. ST. II. 59-61. In 59 read the end of the last line as [illegible] together.

62, 63. cf. ST. II. 62, 63. There is no heading in ST.

64, 65. cf. ST. II. 64, 65.

66, 67. cf. ST. II. 66, 67.

68, 69. cf. ST. II. 68, 69.

70, 71. cf. ST. II. 70, 71.

72, 73. cf. ST. II. 72, 73.

74, 75. cf. ST. II. 74, 75.

76-82. cf. ST. II. 76-82.

83, 84. cf. ST. II. 83, 84.

85. cf. ST. II. 85. Here there is the heading in ST. अथ देशान्तरकामुकस्यावस्थावर्णानरूपम् (Evidently to read देशान्तरगतकामुकस्यावस्थावर्णनं or निरूपणम्).
86. cf. ST. II. 86.
87. cf. ST. II. 87. ST. has the heading देशान्तरगतनायकस्य नायिकामुद्दिश्य कामं प्रति सखीमोपालम्भनात् ( it is happier to read सखीनां सोपालम्भनात् )
88. cf. ST. II. 88. There is the heading in ST. देशान्तरगतनायकनायिकास्वरूपनिरूपणम् ( perhaps to read देशान्तरगते नायके etc.)
89, 90. cf. ST. II. 90, 91.
91. cf. ST. II. 92.

---

## Ullasa IV.

1. In line 3 read तत् प्रेम्णा. cf ST. II. 93. The third line there is नायकः प्रलपेत् प्रेम्णा where the नायिका is the आलम्बनविभाव. Here it seems the नायक is taken as the आलम्बनविभाव. But the first example in ST. suggests that the नायक is the आलम्बन there also. See ST. II 94.
2. cf. ST. II. 94. This is the विलाप of नायिका.
3 cf. ST II 95. This is the विलाप of नायक. In line 3 read मन्दानिलैः. ST. has the heading पुरुषप्रलापोदाहरणम्.
4. cf. ST, II. 96. In line 4 read पूरेः at the end.
5. cf ST. II 97.
6. cf. ST. II. 99.

7. cf. ST. II. 100.
8. cf. ST. II. 101.
9. cf. ST. II. 102. Line 1. read प्रतिवेश्या.
10, 11. cf. ST. II. 103, 104.
12. cf. ST. II. 105.
13. cf. ST. II. 106. Line 2. read समावेशाद्वते. Line 4. read तलिमे for तदिमे; तलिमे=वस्पे.
14. cf. ST. II. 107.
15. cf. ST. II. 108.
16. cf. ST. II. 109.
17. cf. ST. II. 110. समुकपुरुषं in line 1 not clear. ST. प्रमुं दर्धेऽगुणमहमत्र पादपे.
18. cf. ST. II. 111.
19. cf. ST. II 112.
20. cf. ST. II. 113.
21. cf. ST. II 114. Line 1 read नाथ for नाथ. ST ends the second *Pariccheda* here.
22. cf. ST III. 1. ST. has no heading for this verse.
23. cf. ST. III. 2.
24. cf. ST. III. 3.
25. cf. ST. III. 4 ST. has the heading मध्यमनीचहासलक्षणम्
26. cf. ST. III 5. Line 3. read पर्युं. Line 4. read सुभ्रयधुर्यदन्दावित.
27. cf. ST. III. 6.
28. cf. ST. III. 7. ST. has the heading हास्यरसानुभावः
29-31. cf. ST. III. 8-10.
32-34. cf. ST. III. 11-13.
35, 36. cf. ST. III. 14, 15.

## INDEX

# I. अकबरसाहिशृङ्गारदर्पणम्

Page

## II. शृङ्गाररसंजीविनी